

VERENIGING VOOR
KERKRENTMEESTERLIJK
BEHEER IN DE PKN

21e jaargang

nummer 6

Juni 2021

KERKBEHEER

*De zorg voor religieus
roerend erfgoed*

*Kerkmarkt: de kerkelijke
marktplaats*

*Het kerkinterieur
op de schop*

Samenwerking met
Museum
Catharijneconvent

HEEFT UW KERKELIJKE GEMEENTE EEN HYPOTHEEK NODIG?

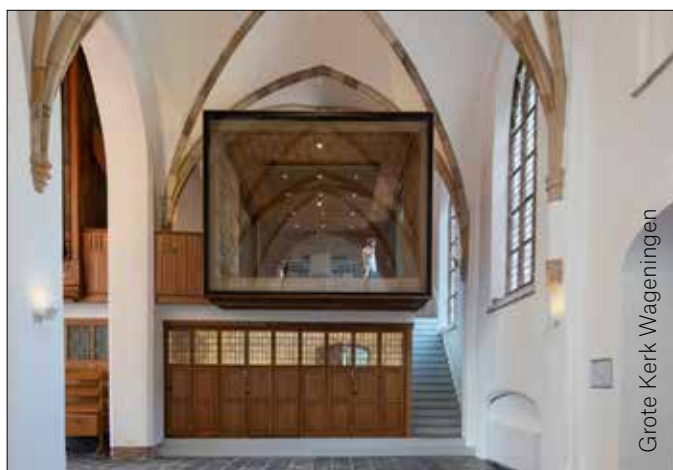

Bij Stichting Kerkelijk Geldbeheer kennen we de kerkelijke markt als geen ander! Veel kerkelijke gemeenten hebben dit al ervaren en hebben hun financiering tot volle tevredenheid bij SKG ondergebracht.

Bij SKG kunt u terecht voor:

- een nieuwe financiering
- oversluiten huidige financiering
- passend advies voor uw kerkelijke gemeente

Vraag een vrijblijvend gesprek aan (0182) 58 80 00 of kijk voor meer informatie skggouda.nl.

VAN
HOOGVEST
ARCHITECTEN

Westsingel 9
3811 BA Amersfoort

bureau@vanhoogevest.nl
www.vanhoogevest.nl

MonumentPlus

Advies • Voorbereiding Restauratiewerk

- Deskundig in het **aanvragen van subsidie** voor **onderhoud, restauratie of herbestemming** van uw (monumentale) kerkelijke gebouw(en).

Het toegekende subsidiebedrag kan wel oplopen tot 60% van de onderhouds-/restauratiekosten. Tot op heden zijn alle door ons aangevraagde subsidies gehonoreerd.

- Advies bij **bouwkundige problemen** als scheuren, lekkage, verzakking etc.

Neem contact op voor een vrijblijvend gesprek of kijk voor meer informatie en referenties op **www.monumentplus.nl**

Jan Baas | Nieuw-Lekkerland | 06 25 04 95 54 | info@monumentplus.nl

KERKBEHEER

INHOUD

Voorzitterskolom Beleidsplan	5
Agenda	6
Kalender voor kerkrentmeesters	6
Over lusten en lasten De zorg voor roerend religieus erfgoed	7
Kerkmarkt De kerkelijke marktplaats	12
Protestants erfgoed	13
Opinie Wat is er gebeurd met de gouden muizen?	17
Het kerkinterieur op de schop	18
Het één en tegelijk óók het andere	25
Maandelijks cartoon	27
De orgelbank	27
In dienst van de kerk Herman van Duinen	28
Vraag van de kerkrentmeester Ga er niet van uit dat een ander wel weet hoe het zit	29
VKB Partner Pim van Dijk Designs	30
VKB Partner W3 E-Candle	31
Extra Actie Kerkbalans 2021	33
Predikant en kerkbeheer Henk Spoelstra	34
Filosofische reflectie Van macht naar gedeelde verantwoordelijkheid	38
Actueel Even voorstellen: helpdeskmedewerkers SKIN	40
Actueel Orgel Oude Kerk Ede gerestaureerd	42
Onderscheidingen van de VKB	44
PKN Onderscheidingen	44
Koninklijke Onderscheidingen	45

'Schatten' in de kerk

Voor u ligt een speciale editie van *Kerkbeheer* over roerend religieus erfgoed, die tot stand is gekomen in samenwerking met Museum Catharijneconvent.

In de protestantse traditie worden de kerkgebouwen altijd met een zekere nuchterheid gezien. Immers, het Woord staat centraal. Toch zijn we ons wel degelijk bewust van het belang van het instandhouden van dit (monumentale) erfgoed voor de kerk en de samenleving eromheen. Kerkgebouwen zijn vaak beeldbepalend en vervullen mede daardoor een belangrijke functie.

Hoe zit dat met het roerend religieus erfgoed? Hoe gaan we om met de zaken die in het kerkgebouw te vinden zijn? Hoe beheer, verzeker, beveilig, inventariseer, waardeer, restaureer, onderhoud of herbestem je dat erfgoed?

Van middeleeuwse kerkgebouwen tot modernere kerken: overal is religieus roerend erfgoed. Wat zijn de 'schatten' in uw kerk?

Wilnanda Hukom
Eindredacteur

Colofon

Bestuur VKB

Drs. F.H. Buddenberg, Zoetermeer, voorzitter
G. Koffeman, Oudewater, vice-voorzitter
Mr. P. van den Boogaart, secretaris en 2e penningmeester
Drs. H. van der Wal, Heino, 2e secretaris
Drs. H. van der Burg, Westerbreek, penningmeester
Ir. B.P. de Wit RTD, Sprang-Capelle, lid
ir. G.G. van Dijk, Rotterdam, lid

Ereleden

D.G. Bijl, drs. G. van Soest,
mr. P.A. de Lange en drs. C. de Raadt

Redactie

J.M. Aarnoudse, hoofdredacteur, W.J.
Hukom, eindredacteur, E. van Rijssen,
N.J.M. de Jong en N. Breukhoven

Redactieraad

Mr. P. van den Boogaart, voorzitter,
J.C. Riemersma, dr. M. van der Meulen
en M. Nieboer

VKB Bureau

Vrieseweg 82,
3311 NX Dordrecht
E-mail: info@kerkrentmeester.nl
Tel. 078 - 639 36 66
Website: www.kerkrentmeester.nl

Postadres administratie en redactie

Postbus 176, 3300 AD Dordrecht

Abonnementen

Abonnementsprijs per jaar voor leden
van de VKB: 1 t/m 5 abonnementen

€ 30,30 per abonnement; 6 t/m 10
abonnementen € 28,30 per abonnement
en 11 en meer abonnementen € 26,25
per abonnement. Abonnementsprijs
voor niet-leden € 33,35 per abonnement.
Deze prijzen zijn exclusief 9 procent
btw. ISSN 1568-8712. Abonnementen
lopen van 1 april t/m 31 maart. Opzeg-
ging kan tot uiterlijk 4 weken vóór de
aflooptdatum. Er verschijnen 10 nummers
per jaar (juli/ augustus en november/
december zijn gecombineerde nummers).

Oplage & druk

5.000 ex. © juni 2021 - Verloop drukkerij

Foto omslag

Model van de Tempelberg, Museum
Catharijneconvent

VKB - IN DIENST VAN DE KERK

De Vereniging voor Kerkrentmeesterlijk Beheer in de Protestantse Kerk in Nederland (VKB) is op 1 januari 2005 opgericht. De Vereniging is de voortzetting van de Vereniging van Kerkvoogdijen in de Nederlandse Hervormde Kerk (VVK) en het Landelijk Verband van Commissies van Beheer in de Gereformeerde Kerken in Nederland (LVCB).

Leden van de VKB kunnen zijn: gemeenten, welke behoren tot de Protestantse Kerk in Nederland, te weten Protestantse Gemeenten, Hervormde Gemeenten, Gereformeerde Kerken en Evangelisch-Lutherse Gemeenten, of federaties van deze gemeenten.

Deze leden worden in de VKB uitsluitend vertegenwoordigd door het college van kerkrentmeesters. Het ledenbestand van de VKB omvat ruim 93 % van alle bij de Protestantse Kerk aangesloten plaatselijke gemeenten.

De Vereniging voor Kerkrentmeesterlijk Beheer is een zelfstandige organisatie. Zij werkt wel ten dienste van de Kerk, maar neemt een onafhankelijke positie in ten opzichte van de Protestantse Kerk in Nederland.

Het doel van de VKB is drieërlei:

- belangenbehartiging voor de leden door deelname aan onderhandelingen over arbeidsvoorwaarden binnen de kerk (voor medewerkers en predikanten), door participatie in organen en organisaties die van belang zijn voor kerkbeheer en door een rol te spelen in de beïnvloeding van ontwikkelingen binnen de kerk, zodat overal waar beleid gemaakt wordt voor of in de kerk het kerkrentmeesterlijk perspectief meespeelt;
- optreden als service instituut door het aanbieden van diensten die aansluiten op de behoeften van de leden;
- optreden als kennisinstituut door middel van deskundigheidsbevordering en het verzamelen, ontsluiten en ter beschikking stellen van informatie die voor colleges van kerkrentmeesters van belang is.

Kaader kerkadvies

Bekijk onze
nieuwe website
www.kaader.nl

**Oude gebouwen
Nieuwe tijden?**

- Kerkenvisie
- Breder gebruik
- Herbestemming
- Afstoot
- Uitbreiding
- Nieuwe locatie
- Ander kerkelijk gebruik

Kampen | Rotterdam | 06 24491848 | info@kaader.nl | www.kaader.nl

Vragen over kerkbeheer?

Neem eens een kijkje in de kennisbank op onze website.

► mijnvkb.kerkrentmeester.nl/kennisbank/

Mensen

Gebouwen

Geld

Organisatie

TOINE DAELMANS

LUIDKLOKKEN
&
TORENUURWERKEN

Stipdonk 16, 5715 PC Lierop
☎ Toine Daelmans: 0492 54 55 77
☎ Ralf van Veghel: 06 460 656 21
info@daelmans.com - www.daelmans.com

Beleidsplan

Beleidsplannen kunnen op verschillende manieren worden gemaakt. Meestal hebben de beleidsvoornemens de overhand zonder dat de spanning tussen wensen en mogelijkheden in beeld wordt gebracht. Het gevaar van deze benadering is dat beleidsplannen ontaarden in papieren tijgers waar maar weinig van terecht komt, omdat er voor te weinig focus is gezorgd.

Mijn voorkeur gaat er daarom naar uit dat kerkrentmeesters het nodige voorwerk verrichten. Bijvoorbeeld door de ontwikkeling van de ledenaantallen (belijdende- en doopleden) en het levend geld (vrijwillige bijdragen en collecten) goed te analyseren. Bij veel gemeenten zal dan blijken dat de *millennials*, de leeftijdsgroep tussen 20 en 35/40 jaar, op dit moment op grote schaal de kerk verlaten. De vergrijzing, die hier het gevolg van is, leidt dan weer tot een lagere prognose van het levend geld voor de komende meerjarenperiode, omdat de sterftekansen van een vergrijzende gemeente natuurlijk hoger liggen dan bij een gemeente met een evenwichtige spreiding over de verschillende leeftijdsklassen. In Zoetermeer bijvoorbeeld gingen wij tot voor kort uit van een jaarlijkse nominale daling van het levend geld van 1,5%. In het zogenaamde cohort-model waarbij gerekend wordt met verschillende sterftepercentages per leeftijdsklasse wordt een standaard (wijk)gemeente, die begint met een totaalopbrengst van €100.000,- over een periode van 10 jaar geconfronteerd met een extra achteruitgang, die kan oplopen tot tienduizenden euro's.

Op basis van dit voorwerk kunnen de volgende vragen aan de kerkenraad worden gesteld. Hoe maken wij de kerk weer interessant voor *millennials*? Kenmerkend voor jonge generaties is dat ze zich veelal bewegen in informele en digitale netwerken met geestverwanten. Rond zingeving en geloven is dat niet anders. Hoe bereik je

derhalve deze groep? Niet de beweging terug, maar een sprong naar voren is nodig. Om deze groep weer terug in de kerk te krijgen is een differentiatie naar doelgroepen waarschijnlijk noodzakelijk. Zonder daarmee de oudere kerkleden van zich te vervreemden. Ook voor de geldwerving in algemene zin kan de vraag worden gesteld op welke manieren ervoor kan worden gezorgd dat onze gemeenten wel degelijk aantrekkelijk blijven als bedding om gevoed te worden in christelijk geloven en leven.

Wat betreft de verdere invulling van het beleidsplan ben ik gecharmeerd door 'de beweging vanuit het kruis'.¹ Het kruis staat uiteraard symbool voor Christus. De verticale balk geeft de relatie aan tussen God en de mens en de horizontale balk de relatie tussen de kerkelijke gemeenschap en de samenleving. De eredienst en de vorming en toerusting behoren tot het wezen van de geloofsgemeenschap. Het pastoraat, diaconaat en het missionaire werk geven kleur aan de rol van de kerkelijke gemeenschap in de samenleving. Allemaal kerntaken van de kerk, die in principe met levend geld moeten worden gefinancierd. Met uitzondering wellicht van het missionaire werk dat ook met extern ontvangen middelen uit het verleden en heden gefinancierd kan worden.

Ik pleit derhalve voor een integrale aanpak van het beleidsplan, waarbij beleid en beheer twee zijden van dezelfde medaille zijn. Met het voorwerk door kerkrentmeesters wordt het speelveld als het ware gemarkeerd waarbinnen de kerkenraad zijn keuzes moet maken over de invulling van de kerntaken van de kerk. Gebruik makend van het spanningsveld tussen wensen en mogelijkheden maakt dit het opstellen van een beleidsplan tot een spannende exercitie. Deze discussie moet worden gevoerd in de kerkenraad en met de kerkelijke gemeenschap om draagvlak voor de te maken keuzes te krijgen. En als die er vervolgens is, dan is er ook focus om met de uitvoering van het beleidsplan aan de slag te gaan.

¹ Zie Remmelt Meijer & Peter Wierenga, *Herkerken, de toekomst van geloofsgemeenschappen*, pagina 130.

AGENDA

Vooraankondiging themadag roerend religieus erfgoed

In vervolg op dit nummer van *Kerkbeheer* over roerend religieus erfgoed bereiden Museum Catharijneconvent en de VKB een themadag voor rond dat thema. Het betreft een *live event* in het museum aan de Lange Nieuwstraat 38, 3512 PH Utrecht, voor maximaal 40 deelnemers.

Onder meer zal aandacht worden besteed aan de conservering en restauratie van roerend religieus erfgoed en aan de herbestemming van 'overtollig' materiaal.

Kerkrentmeesters met belangstelling voor roerend religieus erfgoed of die daar in hun werkzaamheden veel mee te maken hebben kunnen zich hiervoor binnenkort inschrijven. Een deel van het programma zal via livestreams op afstand te volgen zijn.

Reserveer alvast in uw agenda: donderdag 7 oktober 2021, van 13.30 tot 17.30 uur.

RECTIFICATIE

In het vorige nummer is op pagina 16 *IJl*st een 'dorp' genoemd. Een oplettende trotse lezeres uit de nabije omgeving wees ons erop dat *IJl*st één van de Friese elf steden is.

KALENDER

Kalender voor kerkrentmeesters

Juni

- Controleer of de ANBI gegevens van 2020 al online gepubliceerd zijn (uiterste datum 1 juli 2021);
- Toezending door de kerkenraad van de vastgestelde jaarrekening;
- Betaling Maandnota;
- Publicatie in kerkblad over de stand van zaken van de in januari gehouden Actie Kerkbalans (stand van toezeggingen, bijdragers, en dergelijke en het mogelijk te verwachten resultaat);
- Huurtarieven verhuur kerkelijke gebouwen per 1 juli aanpassen, waarover de aankondiging in april plaatsvond.

Juli/augustus

- Rappelleren van gemeenteleden die hun toezegging voor de betreffende termijn, indien die verstreken is, nog niet hebben betaald;
- Betaling Maandnota;
- Bespreking meerjaren onderhoudsplan.

PRODUCTEN

Handleiding voor kerkrentmeesters

De *Handleiding voor kerkrentmeesters* is hét naslagwerk en voor iedereen die in dienst van de kerk bezig is met de facilitaire ondersteuning van het gemeentewerk.

De kosten voor de *Handleiding* zijn € 14,50 (inclusief btw) (VKB-ledenprijs € 13,05)

Brochure *Ruimte*

De brochure *Ruimte* is geschreven voor iedereen die bij een kerkelijke gemeente van de Protestantse Kerk betrokken is. Het boekje wil in hoofdlijnen iets vertellen over de organisatorische kant van het kerk-zijn, althans zoals het binnen de Protestantse Kerk in Nederland is geregeld.

Ruimte wordt door colleges van kerkrentmeesters aangeboden aan bijvoorbeeld degenen die belijdenis doen of degenen die een taak in de gemeente op zich nemen, al dan niet als ambtsdrager, maar ook voor hen die al langer horen tot de gemeenschap van de plaatselijke kerkelijke gemeente kan het boekje waardevolle informatie bevatten.

De kosten voor de brochure zijn € 3,00 (inclusief btw) (VKB-ledenprijs € 2,69)

Zowel de *Handleiding* als *Ruimte* zijn te bestellen in de webshop van de VKB (www.kerkrentmeester.nl/webshop) of per e-mail via info@kerkrentmeester.nl.

Over lusten en lasten

De zorg voor roerend religieus erfgoed

Tekst Anique de Kruijff en Hanna Melse **Beeld** Arjan Bronkhorst, Emma de Jong

Verantwoordelijk voor geld en goed; u hebt als kerkrentmeester een belangrijke en veelomvattende taak. Die voert van verzekeringen en investeringen tot onderhoud en renovatie. Uw werk staat in dienst van de eredienst, de waarden en idealen van uw gemeente. En ondanks de actuele tendens van 'Kerk naar buiten', richten we onze blik in deze uitgave van *Kerkbeheer* naar binnen. Kerken zijn immers gemaakt voor de binnenkant. Daar vieren we de eredienst en ten behoeve van die eredienst werd het kerkinterieur aangekleed met sierlijk vormgegeven meubels, kunstwerken en liturgische voorwerpen.

Preekstoel in de Nieuwe Kerk te Haarlem

En ho, stop, wij grijpen even in: we horen u namelijk al denken dat uw gemeente geen erfgoed heeft of dat u geen bijzondere voorwerpen beheert. Maar in nagenoeg alle gevallen blijkt het tegendeel waar te zijn. In middeleeuwse stadskerken én moderne 'vinexkerken', erfgoed is overal. Leg deze *Kerkbeheer* dus niet weg, maar lees door. Want ook bij u vertelt het interieur van uw kerk het verhaal van uw gemeente, over de gebruiken van uw eredienst, over de geschiedenis van het kerkgebouw en over de mensen die uw kerk bezoeken en bezochten. Als betekenisdraager verdient uw kerkinterieur met alle elementen daarin dus zeker uw aandacht. Hoe kunt u het best voor dit erfgoed zorgen? Hoe werkt

dat met verzekeren, restaureren, afstoten, registreren? U leest er in dit artikel en in de andere bijdragen in deze *Kerkbeheer* alles over.

Hebt u ze op een rijtje?

Wat weet u van het interieur van uw kerk? Van de preekstoel, de doopvont, de glas-in-loodvensters, de statenbijbel, het avondmaalservies? Weet u hoe oud die zijn? Wie ze maakte? Het is belangrijk om dit overzicht te hebben. Een actuele inventarislijst ligt ten grondslag aan beantwoording van alerhande vraagstukken op het gebied van verzekering, preventie, restauratie en transformatie. Inventarislijsten van kerken en kloosters worden in ons land sinds de vroege jaren '70 opgetekend. Eerst was de Stichting Kerkelijk Kunstbezit in Nederland (SKKN) hiervoor verantwoordelijk, vanaf 2013

committeren de erfgoed specialisten van Museum Catharijneconvent zich aan deze taak. Deze taak staat geheel los van de standaard museumtaak van collectioneren, bewaren en tentoonstellen.

Gegevens van kerk- en kloosterinterieurs en -collecties staan opgeslagen in de nationale database van religieus erfgoed, Kerkcollectie Digitaal. De kans is groot dat we ook van uw kerk gegevens bewaren. Mogen wij u uitdagen een account voor Kerkcollectie Digitaal aan te maken via <https://kerkcollectie.catharijneconvent.nl/>?

Misschien komt u daar wel meer te weten over de schenkingsgeschiedenis van uw doopbekken of over de maker van uw preekstoel. Misschien blijkt uw zilver wel veel ouder dan u ►

dacht of ontdekt u dat uw kerk voorheen eigenaar was van een schilderij dat er nu niet meer is. Of misschien merkt u op dat uw collectie meer dan 25 jaar geleden voor het laatst vastgelegd werd. Dan is het hoog tijd voor een actualisatie. Want zorg, bewustzijn en keuzes op het gebied van interieur en collectie beginnen met een goed overzicht van wat u beheert.

Ludgeruskerk te Hall

Registreren kunt u leren (of uitbesteden)

Wilt u het overzicht actualiseren? Dan kunt u zelf aan de slag in Kerkcollectie Digitaal. De database is zó ingericht dat elke kerkrentmeester of kosten/beheerder zelf de registratie ter hand kan nemen. Dit gebruik kost u niets. Ziet u het zelf niet zitten? Dan kan een erfgoedpecialist dit tegen een kleine vergoeding voor u doen. Het voordeel van uitbesteden is dat u daarna een inventarislijst ontvangt mét een uitgebreide objectieve waardestelling. Die vertelt u wat de meest bijzondere stukken in uw collectie zijn. Zo weet u waar uw aandacht het best naar uit kan gaan. Er zijn talloze situaties denkbaar waarin uw erfgoed die aandacht nodig heeft. We noemden al even de vraagstukken rondom verzekeren en preventie, maar ook bij een voorgenomen verbouwing of bij verhuur of

Detail uit de poster 'Brandveiligheid in kerken' van de RCE.

ruimere openstelling van uw kerkgebouw is het goed om behoud van het interieur en de voorwerpen mee te wegen in de keuzes.

Voorkomen is beter dan genezen

Er zijn verschillende bedreigingen voor uw interieuronderdelen, kunstwerken en liturgische voorwerpen. Denk bijvoorbeeld aan brand, lekkage of diefstal. U kunt uw meest waardevolle stukken verzekeren. Maar schade of verlies voorkomen is uiteraard altijd beter. Om u hierbij te ondersteunen zijn al verschillende hulpmiddelen ontwikkeld (zie kader). De beste aanpak is meestal om beknopte procedures op te stellen. Deze helpen u bijvoorbeeld om op gezette tijden elektrische installaties en brandbestrijdingsmiddelen te controleren, ontruimingsoefeningen te doen, na te lopen wie beschikking hebben over sleutels en uw digitale firewall up-to-date te houden.

We zijn het zonder enige discussie met elkaar eens dat mensen belangrijker zijn dan spullen. Maar hebt u er wel eens over nagedacht dat het goed is om ook een ontruimingsplan voor kostbare voorwerpen te hebben? Als alle mensen in veiligheid zijn gebracht, naar welk voorwerp moet dan de aandacht uitgaan?

En verder: kerken zijn van oudsher gastvrij. Iedereen is van harte welkom in de dienst. Meer en meer kerken zetten daarnaast de deuren open voor buurtbewoners of voor toeristen die het gebouw wel eens van binnen willen bekijken. Deze bezoekers kunnen een bedreiging zijn voor uw bezit. We willen absoluut niet doemdenken, maar moedigen u wel aan realistisch naar dit vraagstuk te kijken: welke route kunnen bezoekers het best afleggen zonder daarbij dingen te beschadigen? Staan kostbare stukken veilig opgeborgen of bij expositie, staan ze in een gesloten kast of vitrine? En welke mores gelden er in uw kerk: mogen mensen gaan zitten op de banken, mogen ze het liturgisch centrum betreden, mogen ze glas-inloodramen aanraken?

VOOR DE BRAND

1

Inventariseer brandgevaarlijke situaties in en om het kerkgebouw
Doe dit voor gebouw, inventaris en mensen.

2

Organiseer continue aandacht voor brandveiligheid
Bewustwording van brandrisico's en alertheid zijn cruciaal.

3

Investeer in brandveiligheid
Ga na wat geregeld is aan preventie en wat nog nodig is.

TIJDENS DE BRAND

4

Handel direct bij brand!
Bij alles wat u doet staat veiligheid voorop.

NA DE BRAND

5

Herstel schade aan kerkgebouw en inventaris
Zorg voor betrokkenen, bespreek met elkaar wat goed ging en wat niet.

8

KERKBEHEER JUNI 2021

Het zekere voor het onzekere nemen

Zelfs met de meest waterdichte voorzorgsmaatregelen en controles zijn calamiteiten niet geheel uit te sluiten. Dan biedt een verzekering u wat zekerheid. Het is belangrijk om goed met uw verzekeraar af te stemmen welke onderdelen tot uw gebouw behoren en welke tot uw roerende collectie. Hoe zit dat met uw hardstenen doopvont, uw eikenhouten preekstoel? De financiële waarde van uw collectie is mede bepalend voor de hoogte van de premie die u betaalt. Houdt u er rekening mee dat het meeste kerkelijk erfgoed sterk gedevalueerd is de afgelopen decennia? Er is immers meer aanbod dan vraag. En tot slot: bij verzekering van historische stukken wordt meestal verzekerd op basis van vervangingswaarde. U begrijpt echter dat als uw statenbijbel met hand-ingekeurde platen of uw 17e-eeuwse zilveren avondmaalskan verloren gaan in een brand, dat deze nooit écht vervangen kunnen worden.

Een goed begin is het halve werk

Restauratie gaat over werkzaamheden die het normale onderhoud te boven gaan. Soms is dit noodzakelijk om voorwerpen of interieuronderdelen in uw kerk te kunnen (blijven) gebruiken. Restauratie kan een intensief en omvangrijk proces zijn. Hoe stelt u de huidige staat van een voorwerp of interieur vast? Welke verschillende behandelingen zijn mogelijk en hoe maakt u de juiste keuze? Hoe bepaalt u of een voorwerp 'het waard' is om gerestaureerd te worden? Een mooi voorbeeld bij dit vraagstuk zijn de oude statenbijbels die in veel protestantse kerken permanent op de preekstoel liggen. Voor de kerkgemeente is deze kanselbijbel van grote emotionele waarde. Aan restauraties van dit geliefde voorwerp worden dan ook geregeld kapitalen uitgegeven, terwijl de betreffende uitgave landelijk gezien absoluut geen zeldzaamheid betreft en de kosten van de restauratie die van de aanschaf van een andere oude statenbijbel overstijgen. Deel van de overweging is ook de vraag of het wenselijk is om het voorwerp terug te brengen in oorspronkelijke staat, of dat een con-

serverende behandeling al voldoende is om verdere schade te voorkomen. Een oude bijbel mag er toch best oud uitzien? Soms vallen oude restauraties meteen op, zoals een met stukken leer opgelapte band. Deze vroegere ingrepen dragen bij aan het historische karakter van de bijbel: ze vertellen hoe men al eeuwenlang voor het voorwerp heeft gezorgd.

Het is raadzaam het restauratieproces te beginnen met een objectieve waardestelling van het voorwerp of interieur (onderdeel). Ook dient de fysieke staat ervan te worden vastgesteld. Een professional kan u begeleiden bij het maken van de juiste keuze uit de mogelijke behandelingen en u eventueel doorverwijzen binnen zijn/haar netwerk (zie kader).

Verleden, heden en toekomst: verantwoord verbouwen

Of uw kerkgebouw nu wordt aangepast naar de huidige wensen van de gemeenteleden, heringericht voor nevengebruik of wordt verduurzaamd (of een combinatie): bij een verbouwing hebt u altijd te maken met vraagstukken op het gebied van behoud van het kerkinterieur en de voorwerpen daarin. Om te kunnen bepalen wat behouden moet worden, is het nodig in kaart te brengen welke onderdelen oorspronkelijk zijn en welke een latere toevoeging betreffen, en welke (actuele, artistieke, kunst- of (cultuur) historische) waarde deze ter plaatse vertegenwoordigen. Misschien is uw kerkinterieur een ensemble, waarin alles stamt uit dezelfde periode, of zelfs de kleinste details door de architect zijn ontworpen. Misschien zijn er in uw kerkinrichting juist vele aanpassingen gedaan in de loop van de tijd, en zijn er meer en minder waardevolle onderdelen uit verschillende periodes toegevoegd. Er zijn ook interieurs die deels een historische reconstructie van het oorspronkelijke zijn. Kent u uw interieur, zodat u in geval van verbouwing verantwoorde keuzes maakt en de nodige onderbouwing hebt voor uw vergunnings- en subsidieaanvragen?

Een bij verbouwing veel gemaakte keuze is het vervangen van kerkbanken door stoelen, met het oog op comfort of ook wel om het gebouw multifunctioneel te maken en hiermee het

voortgaand religieus gebruik ervan te kunnen garanderen. Dit kan betekenen dat voor een bepaalde architect kenmerkend meubilair wordt verwijderd, of een voor een bepaalde periode in de kerkgeschiedenis representatief type opstelling van de kerkbanken, een zogeheten bankenplan, wordt opgeofferd. De banken mobiel maken door er wieltjes onder te plaatsen kan een oplossing zijn voor behoud van een (deel van) de banken. De specialisten van Museum Catharijneconvent doen momenteel diepgaand onderzoek naar onder andere het belang en de typologie van kerkbanken. Wat is *one-of-a-kind* en wat is doorsnee? Wat moeten onze kinderen en kleinkinderen ook nog zien en wat hoeft niet bewaard te blijven?

Ontmoetingskerk te Bergen op Zoom

Een tweede leven voor religieus erfgoed

Het is geen vrolijk bericht, maar wel de waarheid: al jarenlang loopt het kerkbezoek in Nederland terug. We leven nu in een tijd dat veel kerken noodgedwongen de deuren moeten sluiten. Ook binnen de Protestantse Kerk in Nederland houdt men rekening met honderden kerksluitingen in de komende vijftien jaar. In zo'n ►

emotioneel traject is het van belang zorgvuldig om te gaan met mensen, stenen en spullen.

Als een kerk de deuren sluit moeten de roerende collectie en vaak ook verschillende interieuronderdelen elders ondergebracht worden. Stukken waaraan de gemeenteleden bijzondere waarde hechten worden meestal meegenomen naar de fusiekerk. Nagelvaste onderdelen worden vaak met het gebouw mee verkocht aan de nieuwe eigenaar. Overige voorwerpen kunnen op een zorgvuldige manier worden verkocht of herbestemd. Speciaal om hierin te bemiddelen faciliteert de VKB Kerkmarkt. Museum Catharijneconvent biedt Vraag en Aanbod Religieuze Voorwerpen. Via beide platforms maken uw overtoellig geworden kandelaars, banken en luchters kans op een tweede leven in een andere kerk. Het religieus erfgoed blijft op die manier functioneren in de context waarvoor het gemaakt werd.

Deuren open, verhalen delen

Na deze stemmige alinea over kerksluitingen een juist verheugend thema: steeds meer kerken onderzoeken hoe ze hun boodschap, hun gebouw en interieur kunnen delen met anderen. Aan het begin van dit artikel benadrukten we al dat uw interieur en voorwerpen prachtige verhalen vertellen. Als u nadenkt over bezoekers ontvangen en verhalen vertellen passeren vraagstukken over openingstijden, gastheer- of gastvrouwschap, brochures en audiotours de revue. Hoe wordt uw kerk een aantrekkelijke plek voor bezoekers en met welke verhalen enthousiasmeert u hen over het kerkelijk leven en religieus erfgoed in Nederland? Publieksontvangst en -begeleiding is een aparte tak van sport. Gelukkig kunt u ook hiervoor terecht bij het museum. Samen met inmiddels zeventien kerken en synagogen vormen wij het Grootse Museum van Nederland. De partners zijn kerken en synagogen in religieus gebruik. Maar daarnaast zetten ze hun deuren wagenwijd open om bezoekers te laten genieten van de schoonheid, de stilte, de bezieling en de verhalen van hun locatie. Alle ervaringen die we met elkaar – met vallen en opstaan – opdeden delen we ook graag met u als u bezig bent met het vraagstuk hoe u uw kerk meer open kunt stellen.

Erfgoed specialisten Hanna Melse en Marco Blokhuis aan het werk in de Bovenkerk te Kampen

De dagelijkse business

Tot nu toe ging dit artikel met name over uitzonderlijke gevallen. De meeste kerkrentmeesters hebben niet dagelijks met beveiligen, verzekeren, verbouwen, herbestemmen en restaureren te maken. Het dagelijks onderhoud speelt echter overal. Of u nu verantwoordelijkheid hebt in een middeleeuws zandstenen kerkje of in een bakstenen gebouw uit de jaren '50 van de 20e eeuw, uw interieur en voorwerpen hebben aandacht nodig.

Textiel wassen

Predikantenkledij, avondmaalskleden en -servetten, wandkleden, vaandels en de antependia aan de preekstoel of over de liturgietafel: kerkelijk textiel is divers. Het kan bijzondere waarde hebben, als het bijvoorbeeld handwerk van gemeenteleden betreft of al oud is (wist u dat sommige avondmaalskleden in Nederlandse kerken nog uit de negentiende eeuw stammen en dat er zelfs enkele nóg vroegere voorbeelden bekend zijn?). Kerkelijk textiel is er vooral om gebruikt te worden en vraagt daarom de nodige zorg. Een wit

avondmaalskleed en rode wijn zijn immers een gevaarlijke combinatie, evenals brandende kaarsen en een antependium. Maar juist ook wassen is een potentiële bedreiging. Terwijl nieuw, niet kwetsbaar gebruikstextiel meestal gewoon gewassen of gestoomd kan worden volgens het label, geldt bij oud of fragiel textiel een waarschuwing: het wassen hiervan is riskant en betreft specialistisch werk. Weefsels, zeker met vezels van diverse soorten, kunnen krimpen of vervormen en kleurstoffen kunnen oplossen. Ook een strijkebeurt kan schade opleveren aan weinig hittebestendige stoffen als zijde en kunststof. Het basale advies voor het behoud van kerkelijk textiel is dan ook: berg fragiel materiaal zoals kant en/of oudere stukken met erfgoedwaarde gescheiden van het nieuwe textiel op en was het niet zelf, maar win advies in. Was het daarna alleen zeer behoedzaam en slechts met wasproducten zonder witmakers, geurstoffen en bleekmiddelen. Vermijd daarnaast het gebruik van stijfjesel, want dat is een voedselbron voor schimmels en insecten. Wandkleden, vaandels en antependia kunnen droog worden schoongemaakt door stof en vuil voorzichtig te verwijderen met de stofzuiger. Uitgebreide instructies voor reinigen en opbergen van kerkelijk textiel vindt u in het kader.

Zilver poetsen

Is uw kerk trotse eigenaar van historisch zilver? Avondmaalsschalen, -bekers en -kannen en doopschalen vervullen een belangrijke liturgische functie. De voorwerpen horen te glimmen, als onderstreping van hun waarde, maar ook als blijk van de zorg die besteed wordt aan het onderhoud van het kerkinterieur en zijn inventaris. In talloze kerken hanteren kosters

Scan deze QR-code met uw telefoon of tablet voor een informatiefilmpje over 'Het Grootse Museum van Nederland'

en vrijwilligers minstens twee keer per jaar de poetsdoek en het poetsmiddel. Poetsen kan echter veel schade opleveren. De eerste stap in het onderhoud van dit prachtige, maar ook kwetsbare materiaal is evenwel het creëren van de juiste bewaarmstandigheden. Door omgevingsfactoren als vocht en tocht te vermijden, voorkomt u dat het zilver aanloopt (niet schadelijk, het patina is soms zelfs onderdeel van een kunstvoorwerp) of corrodeert (niet gewenst, kan leiden tot materiaalverlies). Zo hoeft u minder te poetsen: u draagt bij aan behoud van het waardevolle erfgoed en bovendien bespaart u tijd.

Thomaskerk te Amsterdam

De verschillende (edel)metalen in uw kerk, zoals zilver, koper en tin, hebben elk hun eigen behandeling van poetsen, opbergen en gebruiken. Dit alles is voor u op een rijtje gezet in een handige brochure (zie kader). En wist u dat er speciale poetscursussen bestaan, waarbij de kans groot is dat zelfs mensen met veel poetservaring nog iets nieuws leren?

U wist het vermoedelijk al en dit artikel maakt het nog eens duidelijk: de zorg voor een religieus interieur en alle voorwerpen daarin is een specialisme. Het is de wens en taak van Museum Catharijneconvent om u te ontzorgen, adviseren en ondersteunen in de zorg voor interieur en collectie – op een manier die bij u past. We kijken al uit naar uw reactie.

Expertise vindt u hier

Inventariseren en waarderen

- Museum Catharijneconvent, <https://www.catharijneconvent.nl/advies-voor-kerken/hoe-kunnen-wij-u-helpen/expertise-voor-uw-protestantse-kerk/>
- Kerkcollectie Digitaal, <https://kerkcollectie.catharijneconvent.nl/>

Preventie

- Kerkrisicocheck, <https://www.kerkrisicocheck.nl/>
- Donatus, <https://donatus.nl/verzekeringen/documenten>
- Vereniging van Beheerders van Monumentale Kerken (VBMK), <https://www.vbm.nl/veiligheidszorg/>
- Poster Brandveiligheid in Kerken, <https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/veilig-erfgoed/documenten/publicaties/2019/01/01/poster-brandveiligheid-in-kerken>
- Risicokaart, <https://www.risicokaart.nl/>

Verzekeren

- VKB Verzekeringen, <https://www.kerkrentmeester.nl/home/vkb-verzekeringen/vkb-verzekeringen/>
- Donatus, www.donatus.nl

Herbestemmen

- Kerkmarkt, <https://www.kerkrentmeester.nl/kerkmarkt/>
- Vraag en Aanbod Religieuze Voorwerpen, <http://vraagenaanbod.catharijneconvent.nl/>

Open kerken

- Het Grootste Museum van Nederland, <https://www.grootstemuseum.nl/>

Onderhoud, conservering en restauratie

- Hage Historisch Interieur Advies, <https://www.hageadvies.nl/>
- Hekkers & Van 't Spijker, <http://www.hekkers-spijker.nl/>
- KAAder Kerkadvies, <http://www.kaaderkerkadvies.nl/kerkadvies.html>
- Rechurch, <https://rechurch.nl/>
- Voor restauratoren van allerhande materialen: <https://www.restauratorenregister.nl/>
- Over opbergen en reinigen van textiel, zie de gids 'Kerkelijk Textiel Behouden en Bewaren' van de Monumentenwacht Vlaanderen, <https://www.monumentenwacht.be/publicaties/kerkelijk-textiel-behouden-en-bewaren>.
- Voor informatie over onderhoud en bewaren van zilver en andere metalen, zie de brochure 'Onderhoud van zilver en andere metalen in Nederlandse kerken', via <https://www.catharijneconvent.nl/advies-voor-kerken/het-heft-eigen-hand/>
- Voor onderhoud en restauratie van orgels: zie het register van orgeladviseurs van het Certificeringsinstituut voor Orgeladviseurs (CIVO), <https://www.civo-holland.nl/register-orgeladviseurs/>

Over de auteurs

Anique de Kruijf (Gouda, 1981) is afdelingshoofd Erfgoed in Kerken en Kloosters bij Museum Catharijneconvent.

E-mail: a.dekruijf@catharijneconvent.nl

Hanna Melse (Ede, 1986) is erfgoedsspecialist voor protestants erfgoed in situ bij Museum Catharijneconvent.

E-mail: h.melse@catharijneconvent.nl

Kerkmarkt

De kerkelijke marktplaats

Tekst Nico de Jong **Beeld** VKB

Doel

Als sinds 1999 vormt de orgelbank van de VKB een platform waar vraag en aanbod van orgels elkaar ontmoeten, de rubriek waarmee de VKB-website wereldwijd bezoekers trekt. Recentelijk is dit initiatief uitgebreid naar www.kerkmarkt.nl. Via de kerkmarkt kunnen kerken hun overvloedige kerkelijke goederen aanbieden waar andere kerken op hun beurt weer gebruik van kunnen maken. Het doel van de kerkmarkt is om waardevolle kerkelijke goederen te behouden en een nieuwe (liefst kerkelijke) bestemming te kunnen geven. In de loop der tijd zijn er verschillende roerende goederen van eigenaar gewisseld. Dat betreft met name zaken op het gebied van meubilair. Denk aan kerkbanken, kerkstoelen, preekstoelen. Maar ook opname-apparatuur voor kerkdiensten, liedboeken, bijbels en zelfs een keer een luidklok. De kerkmarkt kent verschillende rubrieken, namelijk religieus erfgoed (waardevolle kerkelijke goederen van 50 jaar en ouder), diensten, kerken & gebouwen, interieur & inventaris en de orgelbank.

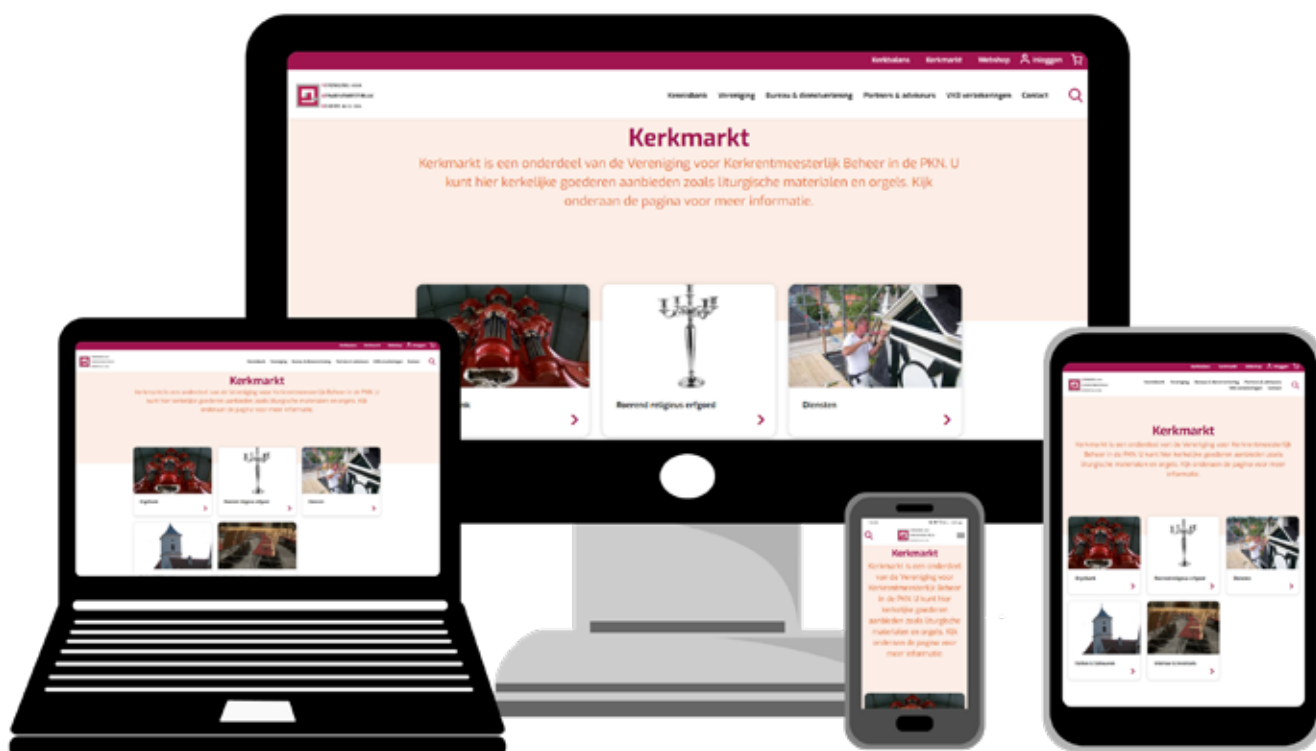
Orgelbank

De orgelbank is een bijzondere rubriek binnen de kerkmarkt. Het doel van de orgelbank is om net als bij de andere kerkelijke goederen een nieuwe bestemming te vinden voor vrijkomende orgels. Omdat veel kerkgebouwen worden gesloten

en herbestemd komen er regelmatig pijporgels vrij. Het aanbod in deze rubriek was in de loop der tijd zeer gevarieerd. Van een klein positief met 4 stemmen tot een groot 3 klaviersorgel met 30 stemmen. En van een orgel van net 10 jaar oud tot een monumentaal historisch instrument (momenteel wordt er een orgel uit 1776 aangeboden). Sinds de orgelbank op internet te vinden is zijn er vele kerkorgels overgeplaatst en kregen daardoor een nieuwe kerkelijke bestemming. Soms zelfs een verre bestemming in het buitenland zoals in Duitsland, Mexico, Japan, Polen en Oekraïne.

Voorwaarden

De kerkmarkt is bestemd voor specifieke kerkelijke goederen en niet voor bijvoorbeeld de restverkoop van een eerder gehouden rommelmarkt. Het aanbieden van goederen is gratis, uitgezonderd het aanbod voor de rubriek orgelbank. De aangeboden goederen blijven in principe beschikbaar totdat ze zijn verkocht of overgedragen. Recent is de layout van de kerkmarkt enigszins vernieuwd en aangepast aan de nieuwe website omgeving. Het aanbieden van goederen kan door middel van een webformulier. Heeft u kerkelijke goederen over waar een andere gemeente blij mee zou kunnen zijn? Bied ze aan en wellicht kunnen ze een nieuwe bestemming krijgen. Voor meer informatie: www.kerkmarkt.nl.

Protestants erfgoed

Tekst Tanja Kootte en Marco Blokhuis **Beeld** Museum Catharijneconvent

Protestants erfgoed in Museum Catharijneconvent

Door het luiden van een speciale klok opende koningin Juliana op 9 juni 1979 Rijksmuseum Het Catharijneconvent. Tegelijkertijd luiden ook de klokken van de Dom, symbool voor de stad Utrecht, en die van de naastgelegen Catharinakerk: deze representeerden alle kerkelijke verzamelingen die in het museum waren ondergebracht. Dat maakt Museum Catharijneconvent uniek in de wereld: nergens anders zijn verzamelingen van de volle breedte van de christelijke kerken samengebracht. Het erfgoed uit protestantse kerken vond een plek naast rooms-katholieke en oudkatholieke voorwerpen. Vanzelf was dat niet gegaan. Toen duidelijk werd dat er een museum voor de geschiedenis van de christelijke cultuur in Nederland zou komen, was al in 1974 de Stichting Protestantse Kerkelijke Kunst (SPKK) opgericht met als doelstelling 'het bevorderen van belangstelling en zorg voor voorwerpen van kunst en godsdienstige praktijk binnen het protestantisme in Nederland'.

Avondmaalsilver uit Leiden

In deze stichting zaten (en zitten nog altijd) vertegenwoordigers van de Algemene Doopsgezinde Sociëteit, de Evangelisch-Lutherse Kerk, de (toenmalige) Nederlandse Hervormde Kerk, de Remonstrantse Broederschap en de Gereformeerde Kerken; later hebben ook de Christelijke Gereformeerde kerken zich bij dit gezelschap gevoegd.

Zorg voor het erfgoed in de protestantse kerken werd al spoedig overgedragen aan de toenmalige Stichting Kerkelijk Kunstbezit in Nederland (SKKN). Deze zorgtaak is sinds 2013 ondergebracht bij Museum Catharijneconvent.

De SPKK hield zich vooral bezig met het bijeenbrengen van voorwerpen betreffende de geschiedenis van het protestantisme voor het nieuwe museum. Onvermoeibaar verzamelden de werkers van het eerste uur bijbels, boeken en prenten, avondmaalsilver en schilderijen voor het nieuwe museum.

Zoeken in de collectie

Nieuwsgierig geworden wat het museum allemaal op dit terrein in huis heeft? Zoek op de website van het museum via 'Collectie' op 'Zoeken in Collectie' en tik daar bij inventarisnummer SPKK in. U vindt dan circa 3500 objecten, variërend van eenvoudig zondagschoolmateriaal tot indrukwekkende geschilderde portretten.

Voorwerpen van de voorlopers van het tegenwoordige Landelijk Dienstencentrum van PKN vonden hun weg naar het museum, waar zij niet alleen beter bewaard konden worden, maar ook voor een breder publiek ontsloten. Zo verhuisden circa vierhonderd prenten, vooral predikantenportretten, van het bureau van de Archiefdienst van de Hervormde Kerk naar het Catharijneconvent. In gedigitaliseerde vorm zijn ze allemaal terug te vinden op de website van het museum. Dat geldt ook voor de circa driehonderd voorwerpen die de toenmalige Evangelisch-Lutherse Kerk in het museum onderbracht. De zorg voor het protestants erfgoed binnen de museummuren is ondergebracht bij Tanja Kootte, die daartoe sinds 2011 speciaal aangesteld is als J.G. van Oord-conservator voor het Nederlands protestantisme.

Het protestantisme binnen de verzameling van het Catharijneconvent

Protestants erfgoed komt niet alleen uit kerken, ook op diverse andere wijzen worden belangrijke voorwerpen verzameld. Zo werden in 2012 de portretten aangekocht van de 17de-eeuwse predikant Willem Tielen en zijn vrouw Maria de Fraeye, geschilderd door Cornelis Jonson van Ceulen. Een fraai 19de-eeuws schilderij, het Stichtelijk Uurtje in de Achterhoek door Hendrik Valkenburg ontving het museum in bruikleen van een particuliere eigenaar. Als schenking van een vriend van het museum kwam recent een fraai geïllustreerde en ingekleurde bijbel uit de 18e eeuw binnen. De protestantse ver-

Portretten van de 17e eeuwse predikant Willem Tielen en zijn vrouw Maria de Fraeye (Cornelis Johnson van Ceulen)

*Het Stichtelijk Uurtje in de Achterhoek
(Hendrik Valkenburg)*

zameling is in 2020 bijzonder toegenomen doordat ons museum de zorg voor de kerncollectie van het Bijbels Museum op zich heeft genomen – een mooie uitdaging daar het bijna zevenhonderd voorwerpen betreft! Een leuke bijkomstigheid is dat het hier gaat om de verzameling van het oude Bijbels Museum van ds. Leendert Schouten, toen nog gevestigd in Utrecht, naast de deur van het Catharijneconvent.

Bij al dit verzamelen staat voorop dat de kwaliteit en betekenis van de verzameling verhoogd moet worden. Het museum is in de gelukkige omstandigheid dat vrijwel alle depots zich binnen de muren van het museumgebouw bevinden. Die depotruimte is echter wel eindig: scherpe keuzes zijn daarom noodzakelijk.

Protestantse collecties in kerken

Museum Catharijneconvent heeft dan wel een protestantse collectie maar de grootste en fraaiste protestantse collectie bevindt zich in de kerkgebouwen. We staan er niet altijd bij stil maar geen museum zou de grote tekstborden, kroonluchters of preekstoelen kunnen bevatten die al eeuwen een plek hebben in zowel grote als kleine kerken. De preekstoelen van de Nieuwe Kerk in Amsterdam (hoogte 13,20 meter) en de Grote of Michaëlskerk in Zwolle (hoogte 11,40 meter) zijn de grootste in Nederland en passen in geen museum. Het visserijbord in de Grootte Kerk in Maassluis (hoogte 7 meter), officieel een tekstbord, maar zo rijk beschilderd met zeegezichten en zeedieren dat het meer weg heeft van een schilderij, komt het beste uit in de kerk waarvoor het bedoeld is.

Veel kerkgebouwen in dorpen en steden hebben een status als monument en zijn beeldbepalend. Het voorbestaan daarvan lijkt niet bedreigd. Het heeft altijd de voorkeur dat erfgoed in situ bewaard en gebruikt wordt. Dat maakt de kans op behoud het grootst.

Kerkinterieurs zijn van alle eeuwen en van ons allemaal. Het lijkt soms of de tijd er stil staat, maar toch is er veel beweging. Verplaatsing van meubilair en voorwerpen is van alle tijden. Zo staat sinds 1771 in Ballum (Ameland) de fraai bewerkte preekstoelkuip uit 1604 uit de Grote Kerk in Harlingen. In het Gelderse Steenderen staat een orgel uit 1780 dat in 1891 in de Amsterdamse Buiten-Amstelkerk een plaats kreeg en in 1971 in de Hervormde Remigijskerk van Steenderen (Gld.) werd geplaatst.

Maar lang niet alles krijgt een nieuwe bestemming. In veel kerken bevinden zich ook meubels en voorwerpen die niet meer gebruikt worden en die zijn opgeslagen. Op dit punt is keuzes maken ook voor kerkbeheerders een aandachtspunt. Daarvan werd ook de Kunstcommissie van de Protestantse Kerk Amsterdam zich bewust toen het kerkelijk bureau ging verhuizen. In de kerkgebouwen was aan meer voorwerpen geen behoefte.

*Fraai geïllustreerde en ingekleurde
bijbel uit de 18e eeuw*

De vraag is nu wat de Protestantse Kerk van Amsterdam moet bewaren om aan de geschiedenis van de kerk met zovele inmiddels verdwenen wijkkerken recht te doen. Van elk gebouw de preekstoelbijbel bewaren of misschien het avondmaalsgerei? Of alleen een foto?

Vandaar dat samenwerking werd gezocht met Museum Catharijneconvent om al het erfgoed in de kerken in kaart te brengen. Vanuit het overzicht van de hele collectie kunnen dan bewuste keuzes gemaakt worden voor het behoud van het belangrijkste. Museum Catharijneconvent als kenniscentrum en rijksmuseum voor christelijke kunst en cultuur ontwikkelde daarvoor al eerder een speciale methodiek.

De inventarisatie van de kerkgebouwen leverde een actuele lijst op van voorwerpen die zich in de kerkgebouwen en elders bevinden. Dat lijkt een vanzelfsprekende zaak maar omdat er in de loop van de tijd voorwerpen bijkomen of juist zijn verdwenen ontbreekt vaak het juiste overzicht.

Model van de Tempelberg (Conrad Schick, 1879), aangekocht door ds. Leendert Schouten, de grondlegger van het Bijbels Museum. Het model is nu te zien in Museum Catharijneconvent in Utrecht.

In gesprek met Hermine Pool

Voorzitter Kunstcommissie Protestantse Kerk Amsterdam

Wat doet de Kunstcommissie van de Protestantse Kerk Amsterdam?

"De Kunstcommissie heeft als taak het dagelijks bestuur van het college van kerkrentmeesters te adviseren over het kunstbeleid van de Protestantse Kerk Amsterdam. Onder kunst verstaan we in ruime zin alle roerende voorwerpen van kunst en kunstnijverheid."

Waarom heeft de Kunstcommissie contact opgenomen met Museum Catharijneconvent in Utrecht?

"Al jaren geleden ontstond de behoefte om het roerende kunstbezit van kerken, in musea en in de opslag te inventariseren. We willen weten om hoeveel voorwerpen het gaat en waar die voorwerpen zich precies bevinden, zeker ook in het licht van de verzekeringspremie. Daarnaast is het belangrijk om ons af te vragen wat we willen bewaren voor volgende generaties."

"Zo'n inventarisatie vergt gespecialiseerde kennis, zowel op het gebied van databeheer als op het gebied van kunst en van protestantse kerkelijke voorwerpen. De specialisten van Museum Catharijneconvent hebben een enorme ervaring in het inventariseren van kerken overal in het land. De keus om met hen in zee te gaan, was daarom niet zo moeilijk. Maar, we hebben het niet zomaar aan ze uitbesteed. Leden van de Kunstcommissie zijn aanwezig geweest bij bijna alle inventarisaties."

Is er al niet genoeg geschreven over de kerken van de Protestantse Kerk Amsterdam?

"Ja, er is zeker al heel veel kennis voorhanden over de kerken die samen de Protestantse Kerk Amsterdam vormen. Wat daarbij opvalt, is dat het steeds dat ene gebouw of dat ene kunstwerk betreft. In ons inventarisatieproject nemen we alle kerken en alle aanwezige voorwerpen mee. Je krijgt dan meer oog voor de relatie tussen de kerken en de stad en de relatie tussen de voorwerpen en het gebouw. Ik vind het heel boeiend om te ontdekken dat alle losse kerken een heel eigen identiteit, vorm en geschiedenis hebben en toch ook samen een ensemble vormen en samen een verhaal over het protestantisme in Amsterdam vertellen."

Waarom worden de spullen die over zijn niet gewoon weggegeven aan andere kerken in Nederland of in het buitenland?

"Nu moet ik even streng zijn. Zo lang je nog in de fase van het inventariseren bent, is er helemaal niets overbodig. Kijk, wij zijn nu klaar met de inventarisatie van alle kerken, van het depot en van de kunst die is ondergebracht in musea. Nu komen we in de fase dat we met elkaar een antwoord willen vinden op de vraag: welke voorwerpen wil de Protestantse Kerk Amsterdam voor de toekomst bewaren en waarom?"

"Voorwerpen voor de toekomst bewaren is helaas geen vrijblijvende aangelegenheid. De voorwerpen moeten

ter plaatse goed worden verzorgd en wellicht worden gerestaureerd. Er is een geklimatiseerd depot nodig om die voorwerpen in onder te brengen, die niet meer in een kerk zijn gewenst of overbodig zijn na een kerksluiting. Allemaal zaken die kennis, inspanning van personen en geld kosten. De komende tijd gaan we ons dus voornamelijk buigen over de vraag wat de kerncollectie van de Protestantse Kerk Amsterdam zou moeten zijn."

"Voor elke instelling moeten de 'bewaarcriteria' worden afgestemd op de doelstellingen. Een museum selecteert bijvoorbeeld anders dan een kerk en heeft ook een andere missie. Een van de leden van de Kunstcommissie zei laatst: 'De kunsthistorische waarde van een voorwerp is natuurlijk best wel belangrijk, maar is dat niet meer iets voor een museum? Moeten wij niet juist veel waarde hechten aan de emotionele waarde van de voorwerpen die we gebruiken? We zijn tenslotte een levende kerkgemeenschap, waarin de voorwerpen deel uitmaken van onze beleving en emoties.'"

protestantse kerk amsterdam

Gaat het niet veel te veel over materiële zaken? Van alle kanten hoor je dat mensen belangrijker zijn dan de 'stenen'.

"Ja, dat is een terechte vraag die ook met regelmaat in de Kunstcommissie aan de orde komt. Scherp geformuleerd door een van de leden: 'Gods liefde gestalte geven in Amsterdam – dat is en blijft onze missie. In de drukte van de stad en het alledaagse bestaan willen de wijkkerken en pioniersplekken oases van inspiratie, rust en zingeving bieden.'"

Hoe verhoudt het beheren van kunstvoorwerpen zich tot deze missie?

"Zolang een kerkelijke gemeenschap tevreden is met het gebouw, het interieur en de aanwezige kunst is er niet zoveel aan de hand. Het wordt ingewikkelder als gebouwen en voorwerpen hun liturgische en emotionele functie binnen de gelovige gemeenschap verliezen. Schilderijen of orgelluiken kunnen wellicht naar een museum. Talloze kanselbijbels hebben hun weg naar antiquarische boekenmarkten allang gevonden. En talloze zilveren avondmaalbekertjes staan jaar in jaar uit in depot."

"Dit proces van cultuurhistorische erfgoedvorming van voorwerpen die voorheen in een religieuze context werden gebruikt en gewaardeerd, vindt bij alle denominaties plaats. Onder de verzamelnaam religieus erfgoed vallen deze voorwerpen wel een beetje tussen de wal en het schip. Wie gaat er voor zorgen en waarom? Misschien moeten we wel in heel andere vormen en oplossingen denken als het gaat om het behoud van de materiële uitingen van het geloof. We staan nog maar aan het begin van dit proces."

Dit hele project vraagt een hele (tijds)investering. Hoe zorg je er nu voor dat alles actueel blijft? Zijn de inventarislijsten binnen de kortste keren niet verouderd?

"Nu we de inventarisatie hebben afgerond, is het van het grootste belang om de databank goed op orde te houden. Gelukkig kunnen we altijd een beroep doen op de ondersteuning van Museum Catharijneconvent en hebben we zelf ook veel geleerd op dit gebied. Maar je hebt gelijk, veroudering en verrommeling liggen op de loer. Dat geldt ook voor het professionele depot waar we nu gebruik van maken. Dat is geen opbergzolder waar we alles zonder registratie en fysiek beheer kunnen neerzetten, om er dan vervolgens nooit meer naar om te kijken. En op een dag is zo'n depot weer vol..."

Onlangs promoveerde u op een proefschrift over het Bijbels Museum van ds. Leendert Schouten. Dat museum is nu gesloten en de collectie gaat naar Utrecht. Is dat ook de toekomst voor de collectie van de Protestantse Kerk Amsterdam?

"In mijn proefschrift ben ik op zoek gegaan naar de cultuurhistorische betekenis van de restanten van het Bijbels Museum van ds. Schouten en naar een manier om die betekenis te bepalen. Het museum van Schouten was een plaats van gebed, gezang, preken en evangelisatie. Alle voorwerpen in dat museum waren dienstbaar aan de religieuze beleving van de bezoekers en de boodschap van ds. Schouten. In de eenentwintigste eeuw, binnen de context van een 'neutraal' Bijbels Museum, was die betekenis verdwenen. Dan rijst de vraag: heeft dit ensemble een cultuurhistorische betekenis en waarom moet het behouden blijven? De collectie van ds. Schouten leert ons veel over het protestantse gedachtegoed in heden en verleden en de invloed van de protestantse uitleg van de Bijbel op de samenleving. Daarom is het belangrijk erfgoed en mag het gelukkig bewaard worden in Museum Catharijneconvent."

"De kunstvoorwerpen van de Protestantse Kerk Amsterdam die niet meer functioneren binnen een kerkelijke gemeenschap zou je aan eenzelfde analyse kunnen onderwerpen. Wat ik bijzonder vind aan de voormalige en nog in gebruik zijnde voorwerpen van de Protestantse Kerk Amsterdam, is dat ze allemaal afkomstig zijn uit Amsterdamse kerken en

gemeenschappen. Ze kunnen ons dus iets vertellen over de protestantse aanwezigheid in de stad, over de relatie tussen protestanten en andere religieuze denominaties, over politiek en bestuur, over zorg voor de medemens, enzovoorts."

Wat zijn volgens u als voorzitter de belangrijkste voorwerpen van de Protestantse Kerk Amsterdam? Welke voorwerpen spreken u het meeste aan?

"Dat is geen gemakkelijke vraag en ik denk dat alle leden van de Kunstcommissie misschien wel een ander antwoord zouden geven. Vanuit mijn werk en het cultuurhistorisch perspectief van waaruit ik oordeel, neig ik naar de schilderijen en orgelluiken waarop Bijbelse verhalen staan afgebeeld. Denk bijvoorbeeld aan het zeventiende-eeuwse schilderij 'De Perzische koning Cyrus geeft de uit de tempel geroofde schatten terug' van Ferdinand Bol. Een museaal stuk, maar het is vervaardigd voor de Zuiderkerk (die niet meer als kerk in gebruik is). Dat schilderij kun je niet los zien van schilderijen op de orgelluiken van bijvoorbeeld de Westerkerk en de Nieuwe Kerk en ook niet los zien van Jacob de Wits 'Mozes kiest de zeventig oudsten' in de vroedschapskamer in het voormalige stadhuis, nu Paleis op de Dam. Gezamenlijk laten ze een protestantse iconografie zien, die veel vertelt over het protestantse gedachtegoed over politiek en bestuur en de relatie tussen de kerk en de overheid in Amsterdam."

"Van een heel andere, maar niet minder belangrijke, orde vind ik het Brandend Braambos van kunstenaar Daan 't Mannetje in de Westerkerk. Dat heeft een grote emotionele waarde voor de kerkelijke gemeenschap. Een lid van de Kunstcommissie verwoordde dat zo: 'Het brandend braambos is voor ons zo bijzonder omdat het mensen kan verenigen in een ritueel en in gedeelde emoties. De deur van de kerk staat bij ons wijd open. Iedereen kan en mag binnenlopen, een kaarsje branden, zijn of haar gedachten hebben.' Wat ik hier mooi en belangrijk aan vind, is dat de emotionele verbinding met dit kunstwerk belangrijker is dan de kunst- of cultuurhistorische waarde. En tegelijkertijd is het gebruik van het kunstwerk representatief voor deze tijd, voor een open kerk als plaats van rust en bezinning voor iedereen. Kunst is hier een bron van inspiratie en vreugde."

Het Brandend Braambos in de Westerkerk te Amsterdam

Wat is er gebeurd met de gouden muizen?

Tekst Jos Aarnoudse **Beeld** Jawes gouden-muis-tafellampen, reclame

“Op de akker van Josua van Beth Sjemesj ligt nog steeds een grote steen. Op die steen heeft de heilige kist van de Heer gestaan” (1 Samuel 6:18b). Tja, stenen trotseren de tand des tijds, maar houten kisten verdwijnen. En waar blijven ze?

Ik schrijf dit stukje terwijl in het Israël van nu de spanningen en vijandelijkheden tussen Joodse en Palestijnse inwoners enorm toenemen.

In de Bijbel wordt in 1 Samuel 4 verteld dat de Israëlieten een oorlog begonnen tegen de Filistijnen. Maar de legertop heeft zich verslikt. De strijd heeft krachten losgemaakt in de Filistijnse steden, die ze niet aankunnen. Dan verordeneert het leger dat de ark van het verbond moet komen. Ze waren even vergeten God mee te nemen in hun plannen. Dat willen ze nu goed maken. Zo’n ark, een kist dus, is bij uitstek roerend erfgoed: je kunt het overal mee naar toe nemen. Maar neem je dan ook de betekenis mee? Dat is de vraag.

In het heiligdom (dat dan in zijn geheel nog bestaat uit roerend erfgoed, namelijk een tabernakelachtige voorziening, die herinnert aan Gods volk onderweg) betekent de ark van het verbond: Gods aanwezigheid bij zijn volk. Het ding is een uitdrukking van Gods Naam: Ik ben erbij. Maar wat er in het heiligdom moest gebeuren, is versloft. Het was een corrupte bende en een *me-too-toestand avant la lettre* (zie 1 Samuel 2:12 en verder en 1 Samuel 2:22). Het Woord van God werd er absoluut niet meer ontsloten. En dan weet je ook niet meer wat de betekenis is van wat er in jouw heiligdom allemaal te vinden is. Dus toen de fax binnenkwam: ark op transport graag, nu!, stonden de zonen van Eli meteen in het gelid. Machtsmannetjes weten haarfijn welke kant ze op kunnen schoppen en welke kant ze op moeten likken.

Wat blijkt: die kist doet niks. Ja eventjes, als voorwerp van peptalk in de legerpropaganda. Wij doen het voor volk, vaderland en... God. Duidelijk geval van ijdel gebruik. God gaat Israël niet helpen, ook dat is duidelijk. Maar dan de kist in de Filistijnse steden. Ze hebben daar meer door dat er met de God van Israël niet te sollen valt dan in de eigen leger- en godsdienstleiding. In Filistea beginnen ze over de uittocht. Dat hadden ze in Israël overgeslagen. Dat ook de Farao van Egypte zijn tanden had stuk gebeten op deze God. Opeens krijgt de ark van het verbond buiten zijn eigen context toch weer betekenis. Omdat er een verhaal bij verteld wordt. En nu werkt de kist wel. Het godenbeeld van Dagon waar ze die

ark maar even bij hadden gezet, valt telkens spontaan om en raakt geamputeerd. De Filistijnen worden geplaagd door pijnlijke bulten en muizenplagen (gelukkig zijn de ‘aambeien’ van de NBV vertaling van 2004 in de BGT vertaling weer teruggedraaid). Dus terug dat ding. Met voor elke stad en dorp een gouden bult en muis erbij. En zo kwam hij terug in Beth Sjemesj, het huis van de zon, en zetten ze hem een tijdje op een steen op het land van Josua, de Heer bevrijdt. Die namen zijn schrijnend, eigenlijk. En het is ook nog niet afgelopen met de ellende rond de ark. Want nu keert de aanwezigheid van God zich ook tegen het eigen volk, zolang het maar bezig is met eigen plannen en eigen praktijken.

Waar is die kist eigenlijk in de loop van de tijd gebleven? En die gouden muizen en de gouden aambeibeeldjes? Wie zal het zeggen? Het goud zal wel omgesmolten zijn. Of misschien in verkeerde zakken verdwenen. Het laatste wat nog van enig tempelgerei vernomen is, kun je zien op een granieten overwinningssboog in Rome. De spullen zijn meegenomen naar Rome, maar daar is het niet meer gekomen tot vallende godenbeelden, bulten en muizenplagen, voor zover wij weten. Er is alleen nog een steen, die van deze geschiedenis getuigt. Wat ik maar wil zeggen: niets is hier blijvend. En erfgoed zonder context, zonder betekenisvolle verhalen is even nikszzeggend als de ark van het verbond bij het Israëlitische leger of als een tempelkandelaar in de landgoedvilla van een Romeinse generaal.

Stelling van de maand

Heeft u een mening, wilt u erop reageren?

Laat het ons weten via: info@kerkrentmeester.nl

De stelling:

‘Aandacht voor erfgoed in de kerk dient ingebed te zijn in het grote verhaal van God en zijn volk onderweg.’

Het kerkinterieur op de schop

Tekst Marco Blokhuis en Jan Dirk Wassenaar **Beeld** Museum Catharijneconvent, Ruben de Heer en PR

Deze bijdrage is een verkorte versie van de artikelenserie die vanaf augustus 2017 in Kerkbeheer is verschenen. Hierin wordt geschetst welke veranderingen er na de Reformatie in het kerkinterieur zijn opgetreden.

Reformatie en Beeldenstorm

Op 31 oktober 1517 publiceerde de Augustijner monnik Maarten Luther een document met 95 stellingen. Dit wordt vrij algemeen gezien als het begin van de Hervorming, die een breuk met de toenmalige Rooms-Katholieke Kerk opleverde. De Reformatie heeft veel gevolgen gehad, op allerlei terreinen, ook voor het kerkinterieur. Hoewel uiteindelijk elke kerk geschikt werd gemaakt voor de protestantse erediensten, gebeurde dit niet overal tegelijkertijd en ook niet van het ene op het andere moment. De 'zuivering' en herinrichting van het kerkinterieur is een proces geweest dat decennia lang heeft geduurd.

De zuivering moet niet verward worden met de Beeldenstorm van 1566, waarbij beelden en andere rooms-katholieke interieuronderdelen opzettelijk werden vernield. De Beeldenstorm vond nog in de rooms-katholieke periode plaats. Overigens is het zo, dat veel kerken daarvoor gespaard zijn gebleven. De Beeldenstorm werkte wel als signaal voor stads- en dorpsbesturen om in te spelen op de situatie en voorzorgsmaatregelen te nemen. Zo besloot het stadsbestuur van Leeuwarden op 6 september 1566 om de beelden uit de parochiekerken te verwijderen, echter zonder die te beschadigen. In andere plaatsen werden voorwerpen verborgen in afwachting van rustiger tijden.

Prent met een weergave van de Beeldenstorm (Frans Hogenberg, 1566-1570)

Zuivering en herwaardering

Bij de zuivering van het kerkinterieur ging het niet alleen om het verwijderen van beelden, maar ook van andere voor protestanten aanstootgevend onderdelen zoals altaren, schilden

en sacramentshuizen. De eerste kerk die geschikt werd gemaakt voor de protestantse eredienst was die in Den Briel, waar op 1 april 1572 de eerste slag was gewonnen in de strijd tegen de Spanjaarden. Pas daar waar de gereformeerde religie vaste voet had gekregen, werden de interieurs aangepast.

Liturgietafel in de Agneskerk te Goutum

De interieurs van de kerken die de Reformatie hebben meegemaakt, verschillen anno 2021 aanzienlijk van zoals deze er in de zestiende en de zeventiende eeuw uitzagen. Werden na de Hervorming gaandeweg vrijwel alle rooms-katholieke elementen aan het oog onttrokken, in de afgelopen honderd jaar is er door restauratie en een andere kijk op het verleden veel teruggekeerd en worden middeleeuwse sporen juist hoog gewaardeerd.

In veel kerkgebouwen zijn de oude altaarstenen teruggevonden en soms zelfs 'op een voetstuk geplaatst'. Muur- en gewelfschilderingen die na de Reformatie zijn overgeschilderd, zijn weer zichtbaar. En in veel kerken speelt de oost-west-richting weer een rol in de beleving van het gebouw ten koste van de centrale plek van de preekstoel. Kerkgebouwen zijn de eeuwen door in beweging geweest en dat geldt tot op vandaag de dag.

De altaarsteen

Als gevolg van de Reformatie zijn de altaren uit vrijwel alle middeleeuwse kerken verwijderd. Veel altaarstenen zijn vernietigd, maar er zijn ook wel exemplaren bewaard gebleven, soms als grafsteen, soms bewust gedesacraliseerd als drempel bij de buitendeur. Die van Hellendoorn ligt thans in een pastorietaal.

In de tweede helft van de vorige eeuw is herwaardering van de altaarstenen op gang gekomen. In verschillende kerken heeft men de steen bij de restauratie van de kerk weer op een gemetselde onderbouw in het koor geplaatst, bijvoorbeeld in Lochem en in Vollenhove. Omdat dit toch wel herinneringen oproept aan een rooms-katholiek altaar is de steen in Buitenpost in 1977 weer uit het koor verwijderd, waar hij in 1948 was herplaatst. De steen werd vervolgens op twee steunen geplaatst als verzamelplaats voor de collectezakken.

In 2006 werd na de restauratie van de Agneskerk te Goutum een nieuwe liturgietafel in gebruik genomen. Die bestaat uit een modern stalen frame met daarop twee houten balken, waarop een goed geconserveerde oude altaarsteen rust, die voordien in de vloer lag. Door de combinatie van oud en nieuw materiaal en de plaatsing voor de preekstoel is een evenwicht bereikt in de spanning tussen de betekenis van de oude steen als altaarblad in een voor-reformatorische kerk en de functie als liturgietafel in een protestantse kerk.

Een altaarsteen die in de vloer van de kerk blijft liggen en nog steeds 'met voeten getreden', doet echter meer recht aan de geschiedenis en biedt meer de gelegenheid om het verhaal te vertellen van een heftige periode in de kerkgeschiedenis.

De preekstoel

Veel interieuronderdelen zijn verdwenen, maar preekstoelen en koorhekken bleven in veel gevallen gewoon staan. In veertien Nederlandse protestantse kerken bleef de preekstoel van voor de Reformatie bewaard met in een aantal gevallen zelfs de reliëfs met bijbelse voorstellingen.

Er waren nog veel meer preekstoelen, maar die zijn gaandeweg vervangen door nieuwe, naar de mode van de tijd. Zo werd de oude preekstoel in de Grote of Sint-Bavokerk in Haarlem in de jaren 1674-1679 vervangen.

Opmerkelijk genoeg staan niet alle veertien preekstoelen in een middeleeuwse kerk. In het Overijsselse Tubbergen moesten aan het begin van de negentiende eeuw de protestanten hun kerkgebouw overdragen aan de rooms-katholieken. De laatgotische zandstenen preekstoel uit 1519 nam men echter mee, evenals het orgel uit 1789. Voor de kerkelijke gemeente zal dit een pleister op de wond zijn geweest bij het verlaten van het oude gebouw.

Doksaal in de St. Joriskerk in Amersfoort

Abcoude, preekstoel (circa 1540)

De preekstoel werd in het protestantse interieur het centrale punt van de inrichting. In het benadrukken van de preekstoel als centrum van het Woord doet ook het klankbord mee. Als bekroning markeert het niet alleen de plek, maar teksten erop benadrukken ook het Woord. Op het (gereconstrueerde) klankbord van de preekstoel in de Bergkerk te Deventer is te lezen: 'Godt Almachtich, Sin Woert is crachtich in ewichheit'. In de Grote Kerk te Haarlem is op het klankbord van de uit 1584 (met een vroegere bekroning van circa 1490) daterende preekstoel te lezen: 'Goods woort blyft inder ewichheit'. De preekstoel zelf werd vervaardigd in 1674-1679, ter vervanging van een exemplaar uit 1434. Deze preekstoel maakt duidelijk dat met de Reformatie niet alleen het kerkinterieur werd aangepast, maar dat vernieuwing en modernisering van alle tijden is.

De koorafscheiding

In meer dan dertig kerken bleef de middeleeuwse koorafscheiding bewaard. Daaronder nemen de doksalen een bijzondere plaats in. Een doksaal is een gemetselde of houten afscheiding tussen het koor en het schip van de kerk met een tribune aan de bovenzijde, die bereikbaar is via een trap. In protestantse kerken in Nederland zijn er acht geheel of gedeeltelijk bewaard. In de St. Joriskerk in Amersfoort bevindt zich een fraai natuurstenen exemplaar in een gotische vormgeving. In de kloosterkerk van Ter Apel staat het oudste doksaal. Een topstuk is het houten doksaal in Easterein met een verdieping met eveneens bogen.

Naast de acht doksalen zijn er in ons land nog ongeveer 25 houten koorhekken bewaard gebleven, waarvan een aantal uitgevoerd in gotische stijl en andere in renaissancestijl. Zo'n koorhek is eenvoudiger dan een doksaal omdat het geen

tribune heeft. De meeste koorhekken zijn geheel van hout, sommige hebben weer spijlen van koper en andere van ijzer.

De koorafscheiding bleef in veel calvinistische kerken staan als natuurlijke achtergrond voor de eredienst, die gewoonlijk in het schip gehouden werd. Tevens werd zo de aanblik van het lege koor gecamoufleerd. Dat een koorhek in een behoefte voorzag, blijkt uit het feit dat na de Reformatie ook heel wat nieuwe koorhekken zijn geplaatst.

Het houten doksaal in Easterein

De koorruimte

Na de Reformatie bleef het koor wat ontzield achter. De beeldbepalende altaren met bijbehorende altaarretabels waren verdwenen en in veel gevallen waren in de grote kerken ook de koorbanken verwijderd. In ongeveer 600 klooster- en kapittelkerken hebben koorbanken gestaan, maar daarvan zijn er maar circa dertig bewaard gebleven, en dit niet zonder slag of stoot. Bij de koorbanken in de Martinikerk te Bolsward is na de Reformatie een aantal aanstootgevend voorstellingen uitgesneden. In de Grote Kerk te Haarlem werden de banken simpelweg ingekort toen het koor na de Reformatie werd verkleind. De banken in de Grote Kerk te Dordrecht (1538-1542) bleven wel helemaal bewaard.

Het koor bleef echter niet zonder bestemming. In de eerste eeuw na de Reformatie werd in veel kerken het koor gebruikt voor de Avondmaalsviering, waarmee de ruimte dus eigenlijk

een sacrale functie behield. Dit zal echter niet de achterliggende gedachte zijn geweest. Veeleer is er sprake geweest van een praktische insteek. De mensen die toegang hadden tot het Avondmaal vormden maar een beperkte groep en voor de viering kon men zich afzonderen in het koor. Dit gebeurde ook in Haarlem in de Grote Kerk, waar de kerk in 1578 in handen van de protestanten was gekomen. Op de plek van het hoogaltaar kwam omstreeks 1580 een groot bord met teksten die betrekking hebben op het Avondmaal.

In andere kerken kwam een tekstbord op het koorhek, dat herhaaldelijk aan zowel de zijde van het schip als aan de koorzijde beschreven was; iets wat ook al wijst op het gebruik van het koor.

In de achttiende eeuw veranderde de wijze van vieren van staand naar zittend en verplaatste men de viering naar het schip van de kerk. Met name in de provincie Groningen hield men eeuwenlang vast aan de Avondmaalsviering in het koor. Nog steeds bevindt zich in het koor in Warffum een opstelling van tafels en banken.

Dat het koor geen sacrale ruimte was, blijkt wel uit het herhaaldelijk doorbreken van de koorsluiting, vóór de Reformatie ondenkbaar. In verschillende kerken kwam daar na de Reformatie een portaal. Wanneer de oostzijde aan de straatkant lag, was het doorbreken van de koorsluiting bijna voor de hand liggend als toegang tot het kerkgebouw.

Net als eerder werden in het koor monumenten en gedenktekens geplaatst, maar nu ook op de (vroegere) plek van het altaar. Een bekend voorbeeld is het monument voor Willem van Oranje in de Nieuwe Kerk in Delft, dat in 1621 gereedkwam. Een aanzienlijk aantal grafmonumenten in de koorsluiting werd echter pas in de achttiende eeuw opgericht. Mogelijk bestaat daar een verband met de tendens om de Avondmaalsviering te verplaatsen. Een fraai voorbeeld van een achttiende-eeuws gedenkteken is te vinden in de kerk van Rhoon, waar in 1744 een monument werd opgericht ter herinnering aan Hans Willem Bentinck. Hiervoor werden ook de ramen in de koorsluiting dichtgemetseld, een tamelijk definitieve situatie.

Een andere ontwikkeling is dat in een aantal kerken een houten schot tussen het koor en het schip werd geplaatst, het zogenaamde koorschot. Dit kon voortkomen uit de wens om de kerkruimte te verkleinen en ook overzichtelijker te maken.

De kerk werd daardoor weliswaar in tweeën gedeeld en het koor werd een aparte ruimte, maar dit bleef toegankelijk. Er kon zodoende nog steeds begraven worden; dit was immers een belangrijke bron van inkomsten. Toen begraven na de Franse tijd niet meer mocht, zijn de afgesloten koorruimten vaak geworden tot een soort rommelhok en bergplaats.

Het doopvont

Na eeuwen van afwezigheid zijn in meerdere kerken ook de middeleeuwse doopvonten weer teruggekomen op de oorspronkelijke locatie. Niet dat ze allemaal ongeschonden tot ons zijn gekomen. Vele zijn tijdens graafwerkzaamheden gevonden, vaak alleen de bovenste helft, sommige gaaf en andere weer zwaar beschadigd. Een aantal heeft gefunctioneerd als bloembak, kalkbak of drinkbak voor vee, voordat ze opnieuw gewaardeerd werden als voorwerpen van geschiedenis en kunst. Lang niet alle doopvonten zijn vlak na de Reformatie uit de kerk gehaald. Er zijn meerdere aanwijzingen dat een aantal pas na verloop van tijd verwijderd is. Op Gelderse synoden in 1593 en 1595 werd geklaagd dat in sommige kerken een aantal '*reliquien des afgoedischen pausdoms*' nog niet opgeruimd waren, waaronder 'veunten' en 'dopstenen'. De reden dat doopvonten alsnog verdwenen, moet vooral gezocht worden in het niet meer gebruiken van het doopvont, waarmee het een staan-de-weg werd. Er zijn echter enkele middeleeuwse doopvonten die hun plaats in de kerk hebben behouden omdat ze wel in gebruik bleven, zoals in de kerk van Buitenpost. Dat het versierd was met het Lam Gods, de apostelen Petrus en Paulus en een pelikaan maakte blijkbaar niets uit. Pas sinds het derde kwart van de achttiende eeuw ging men daar over tot het gebruik van een koperen schaal.

In een aantal kerken, zoals te Doorn en te Noordeloos, is het doopvont na de Reformatie als voet voor de preekstoel gebruikt. Een dergelijke toepassing kan gezien worden als een bewuste keus om een rooms-katholiek voorwerp ondergeschikt te maken aan de protestantse verkondiging van het Woord. In beide kerken is het doopvont later weer in ere hersteld, in Doorn reeds in 1888 en in Noordeloos in 1966.

Afbeeldingen van links naar rechts:

Opstelling van tafels en banken in Warffum; Gedenkteken ter herinnering aan Hans Willem Bentink in Rhoo; Koorbanken in de Grote Kerk te Dordrecht; Koorschot in Westbroek, gezien vanuit het koor.

Sommige doopvonten hebben een hele geschiedenis van verplaatsingen achter de rug. In 2015 keerde een doopvont vanuit Nijmegen terug in Wageningen. De kom van het doopvont was in de negentiende eeuw gevonden bij grondwerkzaamheden in de toenmalige Kerkstraat aldaar en enige tijd als bloembak gebruikt, waarna het in 1903 aan het Rijksmuseum in Amsterdam werd verkocht, dat het in 1964 in langdurig bruikleen gaf aan de Sint Stevenskerk in Nijmegen, waar het 51 jaar heeft gestaan.

Links: doopvont in Buitenpost

Rechts: doopvont in de Dom te Utrecht

De waardering voor de grote doopvonten staat niet op zichzelf. Onder invloed van de Liturgische Beweging is er in de tweede helft van de vorige eeuw weer meer aandacht gekomen voor het doopvont als belangrijk onderdeel van de kerkinrichting en zijn er weer grotere doopvonten in kerken geplaatst. Zo werd in de Dom te Utrecht in 1978 weer een groot stenen doopvont gezet. In verschillende gemeenten zijn ook de oude middeleeuwse doopvonten weer in gebruik genomen of deze hebben symbolisch een plek gekregen, terwijl de zilveren, tinnen of koperen doopschaal daadwerkelijk gebruikt wordt.

De dooptuin

Toen in de zeventiende eeuw in veel kerken een inrichting tot stand kwam voor de protestantse eredienst vormde het hek rond de preekstoel een vast gegeven. Daarmee werd niet alleen de preekstoel als belangrijkste meubelstuk afgeschermd, maar werd ook een ruimte gecreëerd waarbinnen de doop werd bediend. Vanouds was het al gebruikelijk om bijzondere onderdelen in het interieur een beschermend hekwerk te geven. Het hek, ook wel doophek genoemd, voorkwam nu dat de kerkgangers dichtbij of soms pal onder de preekstoel gingen zitten. De ruimte binnen het doophek werd wel de dooptuin of het doophuis genoemd. Het doopvont werd bevestigd aan de kuip van de preekstoel of aan de trap daarvan. Die positie is niet toevallig. Het heeft te maken met het verband tussen de doop en de woordverkondiging. Het Woord staat centraal en het sacrament is daaraan ondergeschikt.

Het hek en daarmee de dooptuin kreeg vooral in kerken in Holland extra cachet door het aanbrengen van geelkoperen doopbogen. Het doophek met centraal in de dooptuin de hoog opgestelde preekstoel als verworvenheid van de Reformatie heeft eeuwenlang het karakter van het protestantse kerkinterieur bepaald.

Het doophek in de St. Gertrudiskerk te Workum

In de twintigste eeuw kwam er echter een kentering. Tussen 1940 en 1970 is in verscheidene monumentale kerken het doophek verwijderd. Dat was vooral het gevolg van de invloed van de Liturgische Beweging. Gedurende de afgelopen decennia is er een geleidelijke herwaardering voor het hek gekomen, mede dankzij architecten van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Zij zagen her en der kans hun waardering voor het hek als onderdeel van de totale inrichting over te brengen. Dan moet gedacht worden aan de sfeer van de kerkruimte als geheel. Het behoeft geen betoog dat men ter wille daarvan wel eens praktische belemmeringen op de koop toe moest nemen: een hek rondom de preekstoel bevordert in het algemeen niet de gebruiksmogelijkheden van de ruimte vóór de preekstoel. Maar velen zijn overtuigd geraakt van het feit dat preekstoel en hek samen een fraai ensemble vormen. In een aantal kerken, zoals in de St. Gertrudiskerk te Workum, is het hek demontabel gemaakt, zodat het bij bijzondere gelegenheden verplaatst kan worden.

De schilderijen

In de middeleeuwen waren eigenlijk alle kerken van beelden, reliëfs en schilderijen voorzien. Op basis van het tweede gebod werden de afbeeldingen direct na de Reformatie of enige tijd daarna weggehakt, witgekalkt of overgeschilderd. Vanaf de negentiende eeuw en vooral in de twintigste eeuw zijn veel schilderijen weer blootgelegd, waardoor de huidige kerkinterieurs nog sterker de ontwikkeling van eeuwen weerspiegelen. Wat we tegenwoordig nog kunnen zien, is maar een fractie van wat er ooit geweest is en ook nog maar een deel van wat is herontdekt. Want lang niet altijd werden de vondsten op waarde geschat. Sommige werden opnieuw aan het oog onttrokken

ken en andere verwaarloosd. Zo is in 1904 in het Utrechtse Westbroek aan de westzijde van de kerk een voorstelling van het Laatste Oordeel ontdekt en in 1934 van de legende van de drie Levenden en de drie Doden. Het duurde tot 1985 voordat deze goed werden gerestaureerd.

De keuze voor de bijbelse verhalen en figuren, heiligen en legendes die in kerken zijn afgebeeld, werd door allerlei factoren bepaald. Naast afbeeldingen van God de Vader, Jezus en Maria als centrale figuren in de heilsgeschiedenis komen de twaalf apostelen vaak voor als verkondigers van het evangelie, evenals de vier evangelisten. Natuurlijk was een beeld en/of schildering van de patroonheilige van de kerk vanzelfsprekend. In veel kerken was ook de figuur van Christoffel vertegenwoordigd, meestal bij de uitgang van de kerk. Hij was immers de beschermheilige die werd aangeroepen ter voorkoming van een plotselinge dood. Sinds 1954 is hij weer te zien in de Zuiderkerk te Enkhuizen, waar de wandschildering toen werd ontdekt.

De schilderijen werden niet zomaar op een plek aangebracht. Er is een relatie met wat daar plaatsvond. Dat geldt ook voor voorstellingen op sluitstenen en gewelfschotels die vaak verwijzen naar wat eronder gebeurde. In Loenen aan de Vecht bevindt zich in het koor, boven het altaar dus, een fraaie sluitsteen met een Christuskop en in het Gelderse Etten is op een sluitsteen in het koor het Lam Gods met kruisbanier afgebeeld.

In de Martinikerk te Franeker zijn heiligen op de pilaren afgebeeld. Toen daar in 1860 gasverlichting werd aangelegd, kwamen deze fresco's toevallig weer tevoorschijn, waarna ze keurig met gordijnen afgedekt werden. Het was nog te vroeg om de schilderijen te laten zien. Pas na de restauratie in de jaren 1940-1943 zijn ze weer zo veel mogelijk in oude luister hersteld.

Ook de gewelven van kerken werden vaak beschilderd, zowel van stads- als dorpskerken. Dit bleek bijvoorbeeld ook in de Grote of Onze Lieve Vrouwekerk te

*Afbeeldingen van links naar rechts:
Beschilderde gewelven in de Grote of Onze Lieve Vrouwekerk te Harderwijk; Detail van de legende van de drie levenden en de drie doden in Westbroek; De figuur van Christoffel in de Zuiderkerk te Enkhuizen.*

Harderwijk die in de jaren 1968-1980 een grondige restauratie onderging. Gewelfschilderingen uit de jaren 1561-1562 met een compleet beeldprogramma op basis van verhalen uit het Nieuwe Testament kwamen aan het licht en sieren nu de kerk.

Tekstborden en tekstschilderingen

Toen de schilderijen, beelden en reliëfs uit de kerken werden verwijderd was er in principe ruimte voor andere vormen van wandversiering. Tekstborden en tekstschilderingen vulden de ontstane leemte in het interieur op. De provinciale synode van Rotterdam in 1581 sprak daarover uit dat *"het prijselijck is dat men de kerken becleedet met heerlycke sententiën uyt der heyligen schrift."* Daarmee keurde men goed wat toen al gebeurde, met name in de provincies Holland, Utrecht en Zeeland. Het zijn vaak voorbeelden van fraaie schrijfkunst.

Een tekstbord uit 1581 in de Jacobikerk in Utrecht illustreert duidelijk de overgang van beeld naar Woord vlak na de Reformatie. Het tekstbord valt op door het forse formaat en de sobere uitvoering. Op het bord is de tekst Hebréeën 12:14-24 geschilderd. Bijzonder is, dat hiervoor niet een nieuw paneel werd gemaakt, maar dat een bestaand paneel werd gebruikt met een voorstelling van de Gregoriusmis, zoals onderzoek heeft aangetoond. De tekst uit Hebréeën is, voor zover bekend, op geen ander tekstbord terug te vinden en zal destijds speciaal zijn uitgekozen met het oog op het publiek dat in de Jacobikerk kwam.

Tekstborden komen vooral voor in de oude middeleeuwse kerkgebouwen, maar ook wel in nieuwgebouwde protestantse kerken. Daar zijn ze echter meer opgenomen in de architectuur en minder nadrukkelijk aanwezig. Een uitzondering is de kerk van Maassluis uit 1639, waar in de jaren na de nieuwbouw grote borden werden opgehangen op verhoudingsgewijs krappe muurvlakken.

De plaats van het tekstbord werd voor een deel bepaald door de inhoud van de tekst. Zo zullen borden met mededelingen van overheidswege hoe men zich in de kerk moest gedragen, de zogenaamde ordonnantieborden, in de buurt van de ingang zijn opgehangen. Series tekstschilderingen op kolommen in het schip of het koor zijn waarschijnlijk te verklaren als een reformatorische vervanging van beelden of schilderijen uit de rooms-katholieke periode. Borden met Avondmaalsteksten bevonden zich meestal in het koor, waar de Avondmaalsvieringen in de beginperiode

plaatsvonden. Tekstborden met de Tien Geboden (gebed), de Geloofsbelijdenis (geloof) en het Onze Vader (gebed) hingen in de buurt van de preekstoel of stonden op het koorhek. Deze borden komen het meest voor. Het gaat dan ook om belangrijke teksten bij de voorbereiding op en de viering van het Avondmaal. Ze riepen op om een vroom leven te leiden en fungeerden op het koorhek als een soort toets bij de deelname aan het Avondmaal.

Tekstbord uit 1581 in de Jacobikerk te Utrecht

Het zijn niet alleen bijbelteksten die op borden en muren voorkomen. Er zijn ook borden met vrome dichtregels en gedenkborden die belangrijke gebeurtenissen uit de geschiedenis van de plaatselijke kerk levend houden. Het bord in de slotkapel te Egmond aan de Hoef uit 1665 herinnert aan de in de oorlog door de Spanjaarden aangerichte schade en de herbouw van de kerk. Het eindigt met met de zinsnede: *"Hoort hier weer het Hersteld' Godts Woord / Eertijds door Spaens gewelt ghestoort."*

Verder zijn predikantenborden veel voorkomend en de reeds genoemde ordonnantieborden. De laatste tekstbor-

den die voor kerken zijn gemaakt dateren uit de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. Het zijn veelal kleine borden die met de hygiëne in de kerk hebben te maken en die bij de ingang zijn opgehangen.

Met elkaar vormen de tekstborden, met een verscheidenheid aan onderwerpen, een unieke verzameling waarin zowel de boodschap als de geschiedenis van de kerk naar voren komen, ter lering, ter waarschuwing en soms ook tot vermaak.

Het orgel

Kerkorgels worden sterk geassocieerd met protestantse kerken en gemeentezang. Dat is lang niet altijd zo geweest, en zeker niet ten tijde van de Reformatie. Het officiële standpunt van de gereformeerde kerk was meer dan vijftig jaar lang afwijzend. Maar aangezien kerkgebouw en inrichting, waaronder dus ook orgels, behoorden tot 'de uitwendige godsdienst', waarvoor de plaatselijke overheid verantwoordelijk was en waarover zij besliste, bleef het orgel op veel plaatsen bewaard, vaak tegen de wil van de kerkenraad, die verantwoordelijk was voor 'de inwendige godsdienst'.

Voor de Reformatie werden orgels vooral bij bijzondere gelegenheden bespeeld en tijdens liturgische vieringen op kerkelijke hoogtijdagen. Na de Reformatie functioneerde het orgel in de inmiddels protestantse kerken aanvankelijk decennia lang niet in liturgisch verband. Een orgel was geen absolute noodzaak, omdat de gemeentezang onder leiding stond van een voorzanger. Orgelspel zou verder de aandacht maar afleiden en de inhoud van de kerkdienst vergeten.

Tekstbord in Rheden (circa 1900)

In de loop van de zeventiende eeuw won orgelspel terrein. Het orgel kreeg een steeds belangrijker plaats en het nam de taak van de voorzanger op veel plaatsen gedeeltelijk over, een ontwikkeling die plaatsvond vanaf de jaren '30 van de zeventiende eeuw. In het noorden van Nederland gebeurde dat eerder dan in andere delen van het land. In Utrecht verplichtte omstreeks 1680 het stadsbestuur de organist om de gemeentezang te begeleiden, tegen de wil van de kerkenraad in. Aan de houding van de overheid is het te danken dat een aantal orgels uit de rooms-katholieke periode bewaard is, zoals het orgel uit de Nicolaikerk in Utrecht, waar het ooit op de west-galerij stond.

Middelburg, het Utrechtse Nicolai-orgel

De geschiedenis van het gebruik van de orgels in de kerken na de Reformatie is een uitermate complexe kwestie. Ondanks tegenwerking van de calvinistische kerkbestuurders kregen organisten, van wie de meesten een stedelijke functie vervulden en dus in feite 'gemeenteambtenaren' waren, opdracht van de stedelijke overheden om op reguliere tijden openbare bespelingen te verzorgen. Dat gebeurde op zondag of doordeweeks, ook wel 'voor en na de predicatie'. In de loop der tijden veranderde de houding ten opzichte van orgelspel tijdens kerkdiensten. In dit verband moet Constantijn Huygens genoemd worden. In *Gebruyck of Ongebruyck van 't Orgel in de Kercken der Vereenighde Nederlanden* uit 1641 toonde hij zich een warm pleitbezorger voor een verantwoord kerkelijk gebruik van het orgel. Hij kreeg te maken met felle oppositie, maar zijn geschrift heeft de acceptatie van het orgel wel bevorderd. Dat had ook te maken met de matige kwaliteit van de gemeentezang in die tijd, zoals blijkt uit reacties van tijdgenoten. Die kon wel wat ondersteuning gebruiken. Orgels en gemeentezang vormen inmiddels een traditie die niet meer weg is te denken uit het kerkelijk leven en het Nederlandse cultuurlandschap.

Meest geraadpleegde literatuur

- C.A. van Swigchem e.a., *Een huis voor het Woord* ('s-Gravenhage, 1984).
- Regnerus Steensma, 'Desacralisatie binnen het gereformeerd protestantisme. De protestantse omgang met de inventaris van de voormalige katholieke kerken', in: Arie L. Molendijk (red.), *Materieel christendom. Religie en materiele cultuur in West-Europa* (Hilversum 2003), p. 211-232.
- Regnerus Steensma, *Protestantse kerken. Hun pracht en kracht* (Gorredijk 2013).
- Justin Kroesen, 'Na de Beeldenstorm. Continuïteit en verandering in het gebruik van middeleeuwse kerkruimten in Nederland na de reformatie, met bijzondere aandacht voor het koor', in: *Jaarboek voor liturgieonderzoek* 30 (2014), p. 137-163.

Het één en tegelijk óók het andere

Tekst & Beeld Ruben van Zwieten

Wie had dat gedacht? Dat ik als predikant gevraagd zou worden om kerkrentmeesters in een column te wijzen op het waardevolle belang van het bezit van 'stenen'! Nu wil ik mezelf best stretchen om samen met kerkrentmeesters holistisch te leren kijken naar kerkgebouwen. Er zit namelijk een materiële en een immateriële waarde aan kerkelijke stenen. En als predikant met de oeroude Hollandsche deugden van dominee én koopman zal ik maar eens aanvangen in de Tale Koopmans. De cijfer- en spreadsheettaal wordt in de huidige samenleving immers goed verstaan. In het bijzonder bij hen die als penningmeester naar voren zijn geschoven. Of ambtelijk gezegd: de kerkvoogden en -rentmeesters.

Kerkgebouwen hebben altijd een toplocatie in het hart van de gemeenschap. Zoals een makelaar zou zeggen: het gaat in het waarderen van vastgoed om drie dingen: locatie, locatie, locatie. Die centrale locatie in termen van marketing is een uitstekend uithangbord naar dé kerkelijke doelgroep: 'mensen'. Alle *Mensen* in de vorm van passanten en alle andere burgers. Afhankelijk van het kerkgebouw als object – toegegeven: je hebt ook lelijke kerken – is het het gebouw zelf dat een verhaal vertelt en de boodschap uitdraagt van een plek van samenkomst van een andere orde. Een gebouw als huis van ontmoeting en inspiratie dat een existentiële menselijke taal spreekt anders dan de compromissen van de politieke taal van het Raadhuis of Stadhuis tegenover, anders dan de belangen van de economische taal van het marktplein waar doorgaans de kerk aan ligt of de cijfertaal van de Regio- of Rabobank in de Hoofdstraat (als die niet ook al zijn gesloten en gedigitaliseerd). Die boodschap is er één van leven en dood. Van rouwen en trouwen. Van een kaarsje voor wie je lief is. Voor het delen van het gevoel van overmacht als je ouder de strijd van een terminale ziekte dreigt te verliezen. Van alles wat de mens tot mens maakt: liefde, vriendschap en broederschap. Saamhorigheid, barmhartigheid en verbondenheid.

De onderlinge oprechtheid en broederschap binnen de bruine kroeg schuin tegenover de kerk komt nog het meeste in de buurt. Die zal het misschien het minst leuk vinden als er door de kerkgemeenschap wordt overwogen om een nieuwe invulling te geven aan het kerkgebouw als huis voor ontmoeting en inspiratie. En dus een bar, met een tap. Wel een unieke bar, bijvoorbeeld in de vorm van de Ark van Noach, en wel uniek bier zoals kloosterbier Westmalle van de monniken, getapt en uitgeserveerd door een persoon die vanuit diaconaal oogpunt een tweede of derde kans verdient op de arbeidsmarkt en in het leven algemeen.

En zo zijn we vanuit de Tale Koopmans gelukkig al terecht gekomen in de wonderen wereld van de Tale Kanaäns. Die twee talen zijn niet strikt te scheiden en hebben elkaar nodig. Ik wens de kerkrentmeesters in Nederland toe dat zij telkens op twee manieren blijven denken. De stenen

Dominee Ruben van Zwieten

van de kerk als geestelijke metafoor. En de stenen als een sterke asset. Het gebouw als USP (*unique selling point*) in een wereld vol van functionele instituten zonder hart en gezicht. Een huis van brood, een *beth-el*, een opgeslagen tent in de woestijn van het leven. Een herberg met altijd plaats, 'een huis van hout en steen dat alle sporen draagt van wie maar mensen zijn' en 'waar nog een wolk geboden hangt van hen die ons zijn voorgedaan'.

Te vaak zie ik dat het denken in de raden en besturen van de Kerk te ééndimensionaal is. Deze uitspraak doe ik hier niet als enkele kritiek op de kerkrentmeesters die te weinig de kerk als metafoor doorleven, maar ook richting de andere leden die te emotioneel in termen van behoud over de kerk denken zonder realistisch te kijken naar het dalende ledenaantal, de fulltime formatieplaats voor predikant/pastor of het dalend onderhoudsfonds voor het kerkgebouw.

Terug naar de kansen van het kerkgebouw. Die waardevolle stenen in dubbele zin, zo is mijn overtuiging, zouden een veel humanistischere rol moeten gaan spelen midden

De monumentale Nicolaaskerk in Kortgene wordt ingrijpend verbouwd. Het wordt de Zeeuwse locatie van De Nieuwe Poort

in de samenleving. Wil je alle kranten en gezaghebbende kranten van de wereld lezen? Ga dan naar de leestafel in de kerk. Wil je dat combineren met goede cappuccino bij het krieken van de morgen, of gemberthee met citroen in de middag? De diaconale barista staat voor je klaar. Wil je ondertussen ook nog genieten van de muziek van jonge muzikanten van het conservatorium op de piano? Ga rustig zitten in de relax-stand, en ervaar de akoestiek. Wil je een keer de dominee in gesprek horen met een politicus, opinie-maker, filmregisseur, oorlogsjournalist, een lobbyist of wat niet meer. Houd de programmering op de posters, site en social media van de kerk goed in de gaten. Maar één ding: het moet goed zijn. En als je kwaliteit biedt met de goede *look and feel* van een goede horecatent met een programmering volgens *operational excellence* mét behoud van de authenticiteit van de traditie, dan mag je ook wat vragen.

De tijd van een nieuw verdienmodel is namelijk aangebroken voor de kerk. Een acceptgiro vermomd als Kerkbalans met leuke en zielige fotootjes die de mens blijft achtervolgen waarheen hij ook maar verhuist, roept eerder irritatie op dan verbintenis. Maar een zzp'er die een inspirerende werkplaats zoekt en wil vergaderen in een zaaltje met relaties, wil betalen voor alles dat hij of zij gebruikt. En nog een keer: voor kwaliteit, mag je geld vragen. Maar, beste kerkrentmeesters, de kost gaat voor de baat uit. Denk aan jullie werkzaam vermogen. Durf het uit te lenen tegen rente aan echte sociale ondernemingen zoals De Nieuwe Poort of ander partijen die zich aan zouden kunnen dienen.

Maar de hervorming en de bekering van het kerkgebouw zelf, dient gelijk op te gaan met een inhoudelijke revolutie binnen de kerk. Open de bijbel als bundeling verhalen waar niet zozeer 'gelovigen' maar 'mensen' iets aan zouden hebben. Over nieuw leiderschap en nieuwe bestuurscultuur. Over scheiden en het bijleggen van een ruzie. Over de zwakkeren en de armen. Verhalen niet als historische geschiedenis maar als levende narratieven voor mensen in persoonlijk leven en samenleven. Weg alle secundaire en tertiaire theologie, filosofie en moderne spiritualiteit, maar terug naar ons als mogelijke leerlingen van het verhaal, naar begrijpend lezen van die verhalen vers voor vers net zolang dat we weer kunnen citeren en er in gaan 'wonen'.

En zo laat ik u achter in complete chaos. Maar vind rust in die onrust. In het appèl. Verbouw u denken over stenen in zowel geldelijke als allegorische zin. Verbouw het denken in het dagelijks bestuur van de kerk. Ga leren balanceren op een slap koord. Verbouw het kerkgebouw zelf, als ook het onderliggende fundament van die kerk. Misschien hoeft u de verwarrende interpretatiegeschiedenis als moslaag slechts met uw hoge drukspuut ervan af te spuiten. Want onderzoek alles, en behoud het goede.

Vrij naar Herman de Coninck:

*Dit is als aankomen
in een oud kerkgebouw en zeggen:*

*Dit is een dragende muur. Die laten we staan.
Die en die muren gaan weg. Daar komen grote nieuwe ruimtes.*

Waren ook de kerkrentmeesters en hun vermogen maar zo.

Help, de dominee is klusser. Ruben van Zwieten steekt zelf ook de handen uit de mouwen.

De orgelbank

DE ORGELBANK

De orgelbank van de Vereniging voor Kerkrentmeesterlijk Beheer biedt plaatselijke kerken en gemeenten de mogelijkheid hun pijporgel te koop aan te bieden.

Momenteel zijn er 5 orgels in de orgelbank ingeschreven. Dit betreft instrumenten van o.a. de orgelmakers Vierdag, Van Leeuwen, Reil en Kramer. De juiste specificaties vindt u op onze website www.kerkmarkt.nl in de rubriek orgelbank.

Voor vragen over de orgelbank kunt u contact opnemen met het VKB-Bureau.

Telefoon (078) 639 36 66

E-mail n.dejong@kerkrentmeester.nl

Herman van Duinen

Lid Werkgroep Behoud Grote Kerk Dordrecht

Tekst Hanna Melse **Beeld** PR

Herman A. van Duinen (Dordrecht, 1943), oud-docent beeldende vorming, werd vanwege zijn belangstelling voor de middeleeuwen in 1974 lid van de 'Werkgroep Behoud Grote Kerk'. Deze toen uit vijf personen bestaande werkgroep inventariseerde op dat moment de teksten op de grafzerken en gaf heel beperkt rondleidingen door het kerkgebouw. Ook werd er archiefonderzoek gedaan met betrekking tot de geschiedenis van de Grote Kerk.

In 1978 werd naast de 'Werkgroep Behoud Grote Kerk' de 'Stichting Behoud Grote Kerk' opgericht met als hoofddoel het bijeenbrengen van gelden voor de restauratie van de kerk. Deze restauratie vond plaats tussen 1984 en 1987. Na de heropening van de kerk werden vanuit de stichting nog enkele werkgroepen opgericht, zoals de Werkgroep Muziek, Tentoonstellingen en Citypastoraat.

De Grote Kerk, eigendom van de Hervormde Gemeente te Dordrecht, ontleent zijn huidige betekenis en functie aan:

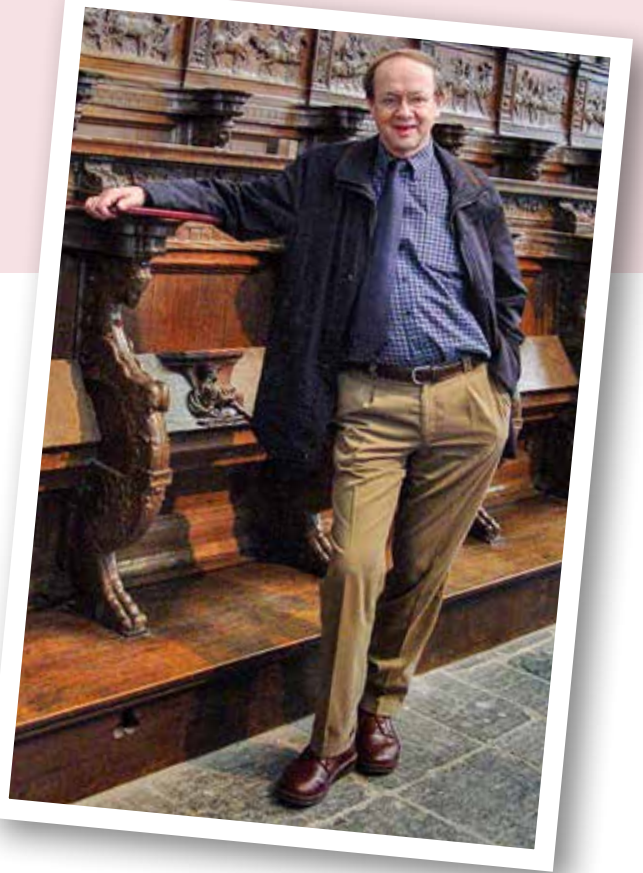
- gebruik voor de eredienst;
- waarde als architectonisch monument;
- waarde als kerkhistorisch monument;
- waarde als monument voor de Nederlandse historie;
- gebruik voor muzikale uitvoeringen;
- attractieve waarde als toeristische trekpleister en Dordt-promotie.

Sinds 1987 heeft de Grote Kerk circa 180 vrijwilligers, waardoor het mogelijk is de kerk open te houden voor bezoek. Hierbij speelt de Werkgroep Behoud Grote Kerk een belangrijke rol met de volgende taken:

- het verzorgen van rondleidingen;
- uitgave en verkoop van folders, boekjes en ansichtkaarten;
- winkel: in- en verkoop van souvenirs, cd's, enzovoort;
- koffie- en theeschenkerij;
- kaartverkoop voor kerkbezoek en beklimmen van de toren.

Van Duinen, van 1980-2004 secretaris en van 2004-2015 voorzitter van de Werkgroep Behoud Grote Kerk is sinds 1980 rondleider in de Grote Kerk. Daar uit literatuur over de Grote Kerk bleek, dat er over bepaalde zaken verschillende meningen bestonden, wordt er door hem uitgebreid archiefonderzoek gedaan. Als opleider van de nu 23 rondleiders worden de bevindingen eens per jaar met elkaar doorgenomen. Als handleiding dient de door hem geschreven 'Gids voor de gids', die na nieuwe bevindingen aangevuld kan worden.

Voor bezoekers van de Grote Kerk schreef hij een serie laagdrempelige boekjes 'in Woord en Beeld', onder meer

over het kerkgebouw, de orgels, de koorbanken, de glas-in-loodramen en de beiaard, tegen een redelijke prijs in de winkel van de Grote Kerk te verkrijgen. De druk van de boekjes werd bekostigd door de Stichting Behoud Grote Kerk en onderstaande 'Vereniging van Vrienden'.

Naast de 'Gids voor de gids' en de boekjes heeft ook het Museum Catharijneconvent een belangrijk aandeel in het registreren en vastleggen van het erfgoed in de Dordtse Grote Kerk in woord en beeld.

Dat velen de Grote Kerk als nationaal monument een warm hart toedragen, resulteerde in 1974 tot het oprichten van de 'Vereniging van Vrienden van de Grote Kerk te Dordrecht'. Tot de leden behoren particulieren en bedrijven, Dordtenaren en niet-Dordtenaren, zowel kerkelijk als niet-kerkelijk gebonden. In de statuten wordt dit als volgt verwoord: "Belangstelling wekken voor de Grote Kerk, zodat deze een plaats verkrijgt en behoudt, die in overeenstemming is met haar religieuze, sociale en culturele betekenis." De contributiegelden en giften worden onder meer besteed aan het uitgeven van boeken over de Grote Kerk en het bijdragen in het restauratiefonds. Ook organiseert de vereniging lezingen en excursies.

Het belang voor de toekomst van het erfgoed in de Grote Kerk, waarvoor velen zich inzetten, kan niet beter verwoord worden dan wat prof.ir. J.A.G. van der Steur en dr. J. Kalf in 1941 schreven: *"De middeleeuwse godshuizen hebben recht op onze waardering en op onze zorg. Zij vormen het kapitaal aan wijsheid en schoonheid, dat wij van het verleden in vruchtgebruik ontvingen om het ongeschonden over te geven aan wie na ons komen."*

Ga er niet van uit dat een ander wel weet hoe het zit

Tekst Jos Aarnoudse **Beeld** iStock

Het is in onze kerk voor onszelf soms al moeilijk om het goed paraat te hebben hoe het ook al weer zit. Wie is waartoe bevoegd? Laat staan, dat als je zaken doet met een leverancier of een dienstverlener van buiten de kerk, je ervan uit kunt gaan dat die snapt hoe het in elkaar steekt.

Zolang er meteen betaald wordt, zal het een leverancier of een dienstverlener niet zoveel uitmaken. Als iemand zijn boekje te buiten is gegaan, lossen ze dat in die kerk onderling maar op. Maar als het op rekening gaat, wil je niet in vervelende situaties verzeild raken. Nu speelt dat natuurlijk bij veel meer organisaties. Ja, ik kom voor de voetbalvereniging printen, dat gaat altijd op de maandelijkse rekening. Of: ik wil namens ons bedrijf een bureaustoel bestellen, de rekening kan naar ons kantoor. Hoe weet je eigenlijk als leverancier, dat dit in de haak is. Je weet dat niet, tot het tegendeel blijkt.

In onze kerk zijn het de voorzitter en de secretaris van een college van kerkrentmeesters tezamen (!) die in vermogensrechtelijke zaken de gemeente kunnen vertegenwoordigen. Dit staat zo in ons kerkstatuut, de kerkorde (ordinantie 11, artikel 4). Ondertussen zijn er kosters en scriba's, organisatoren, dominees of mensen van een kerkkantoor, die van alles moeten aanschaffen of regelen voor de (wijk)gemeente. Die moeten dus een bepaald mandaat hebben om dat te doen. Zolang ze maar blijven binnen de afspraken die daar over zijn gemaakt en binnen de uitgaven die voor hun werk zijn begroot, gaat het meestal wel goed. Maar dan moet je dat dus wel een keer goed afspreken en ook regelmatig in herinnering brengen en zorgen dat ze worden nagevolgd. Je kunt ook wel via een mandaat iemand (het hoofd van een kerkkantoor bijvoorbeeld) tot een hogere limiet dan de 'dagelijkse bestellingen' bevoegd maken. Maar dat moet dan wel verankerd liggen in een besluit van het college van kerkrentmeesters of in een regeling zijn vervat.

Ten aanzien van grotere transacties is het van belang om een wederpartij te informeren over het feit dat alleen een door de voorzitter en secretaris van een college van kerkrentmeesters (samen) ondertekende opdracht rechtsgeldig bindt. Intern hoort daar natuurlijk ook een besluit van het college van kerkrentmeesters aan ten grondslag te liggen, of, als er noodgedwongen snel gehandeld moest worden, dient er een besluit van het college op te volgen. Zodat een voorzitter en een secretaris maar niet met hun tweeën allerlei zaken kunnen regelen. Uiteraard zijn ook de kerkrentmeesters daarbij

gebonden aan hun eigen begroting, zoals die door de kerkenraad is vastgesteld. Als er uitgaven zijn die niet in de begroting zijn voorzien, zal krachtens ons kerkstatuut, de kerkorde, er eerst weer overeenstemming moeten komen met de kerkenraad, en in sommige gevallen ook met het CCBB.

Ondertussen kan een wederpartij vorderen dat aangetoond wordt dat degenen die tekenen ook daadwerkelijk de voorzitter en secretaris van het college van kerkrentmeesters zijn (de bestuurders van een kerkelijke rechtspersoon staan immers niet bij de Kamer van Koophandel geregistreerd, dus daar kan het niet gecheckt worden). Ten aanzien van grote transacties is het dus van belang dat degenen die namens een (wijk)gemeente zaken doen goed markeren, dat er pas sprake is van een opdracht als die schriftelijk namens het college van kerkrentmeesters is bevestigd.

Moet je nu bij al je uitingen (uitgaande e-mails bijvoorbeeld) een soort disclaimer gaan opnemen, waarin je dit allemaal in kleine lettertjes neerzet? Het lijkt me wat overdreven. Maar ik kan me wel voorstellen (zeker in gemeenten met wijkgemeenten) dat ergens op een gemeenschappelijke website enige tekst en uitleg wordt gegeven wie waartoe is bevoegd. Dan kan ieder die op de één andere manier namens een (wijk)gemeente zaken aan het doen is, of zaken aan het voorbereiden is, daar naar verwijzen, als dat van pas komt.

► Pim van Dijk Designs

Tekst & Beeld Pim van Dijk

Liturgisch ontwerper Pim van Dijk tekende en maakte de laatste twintig jaar voor tientallen kerken een nieuw interieur en nieuw meubilair. Van Dijk heeft een eigen, kenmerkende stijl en aanpak. Hij werkt altijd in nauw overleg met zijn opdrachtgevers en betreft gemeentelieden bij het proces van herinrichting.

Hoewel Van Dijk begin dit jaar met pensioen ging, blijft hij actief als adviseur. Vanaf nu werkt hij samen met Strikwerda van den Heuvel Architecten (SVDH). De komende jaren draagt hij zijn kennis, ervaring en netwerk over aan de twee jonge architecten.

Van Dijk: "Ik leerde Van den Heuvel en Strikwerda kennen bij de start van de renovatie van de Muiderkerk in Amsterdam. Ik tekende daar het ontwerp voor. Zij namen de bouwkundige aspecten, de bouwvergunningen en het contact met de aannemer voor hun rekening. Die werkverdeling bevalt ons prima. Intussen werd duidelijk dat ik met pensioen kon gaan. Gaandeweg ontstond het idee om de samenwerking voort te zetten, de combinatie blijkt ideaal."

Interieur van het kerkgebouw van de Levend Evangelie Gemeente in Aalsmeerderbrug

Strikwerda: "Pim is gespecialiseerd in het ontwerpen van religieuze ruimtes, met vakkennis, inhoudelijke kennis en een netwerk die wij nog niet hebben. Wij zijn allround architecten en ontwerpen allerlei gebouwen, ook kerken. Ik studeerde af met een ontwerp voor de Amsterdamse Noorderparkkerk, een Pinkstergemeente. Ik ben protestants opgevoed en nu lid van een pinkstergemeente. Bij kerken valt mij op dat je van buiten niet of nauwelijks kunt zien wat er binnen gebeurt. Waarom verstoppen wij ons? Het gebouw van de Noorderparkkerk is transpa-

rant, toegankelijk, aan twee kanten open. De gemeente is zeer maatschappelijk betrokken. Dat kun je zien in het gebouw: voedselbank, kledingbeurs, hulpverlening. De publieke route loopt dwars door het gebouw."

SVDH ontwierp ook de ingrijpende verbouwing van de kerk van de Levend Evangelie Gemeente in Aalsmeerderbrug bij Schiphol. Van den Heuvel is naast bouwkundig architect ook interieurarchitect. Hij zal vooral de herinrichting en het meubilair gaan ontwerpen. Bijzonder aan de werkwijze van Pim van Dijk is de nauwe samenwerking met de opdrachtgevers. Van Dijk: "Het is belangrijk dat de leden van een gemeente of parochie betrokken worden bij een herinrichting. Ik begin zo'n proces vaak met een informatieavond, waarin ik vertel over religieuze ruimtes en de functies die je daarbinnen een plaats geeft. Samen met de gemeente probeer ik de visie, wensen en verlangens in beeld te krijgen voor de ruimte waarin zij hun vieringen houden. Vanuit het ontwerp dat ik maak, zoek ik het samenspel met de gemeente."

"In Muiden kwam de suggestie om een kunstwerk te maken voor een corridor die dwars door de ruimte loopt. Daar ben ik graag in mee gegaan. Vrijwilligers hebben tientallen viltten lapjes op akoestische panelen geplakt. Zo wordt het ontwerp nog meer van hen."

SVDH heeft ervaring in het werken met allerlei opdrachtgevers, van woningbouwverenigingen tot projectontwikkelaars en particulieren. Zij weten wat het is om samen te werken. Daar komt bij dat Strikwerda goed thuis is in kerken. Hij weet dat processen binnen de kerk niet altijd zo snel en soepel verlopen als je zou willen.

Strikwerda: "Belangrijk is dat je de taal van het kerkgenootschap, de kerkbeheerders, de kosten, de predikant spreekt. Voor wat betreft pinkstergemeenten weet ik precies hoe de zaken liggen. Dat zal voor elke kerk anders zijn. Wij hopen de komende tijd veel van Pim te leren. In ieder geval realiseren wij ons terdege dat het ontwerpen van een nieuwe kerk of een herinrichting in veel opzichten anders is dan bij andere gebouwen."

De werkzaamheden in de Muiderkerk zijn bijna afgerond. Het resultaat is verrassend en prachtig. Het tweede project waarin Van Dijk en SVDH samenwerken is de vernieuwing van de kerk van de Doopsgezinde Gemeente

Interieur van de Muiderkerk te Amsterdam

Dde Vermaning in Giethoorn. Het doel is de kerk vriendelijker en uitnodigender te maken, uiteraard met respect voor het karakteristieke gebouw.

Onder leiding van Pim zijn de eerste stappen gezet en schetsen gemaakt. SVDH zorgt voor de uitwerking en re-

alisatie. Van Dijk: "Het is een trend dat kerken zich willen openen naar de samenleving. Toen ik twintig jaar geleden begon, lag het accent op rituelen waaraan de liturgische ruimte plaats moest bieden. Vandaag de dag begrijpen mensen de geijkte rituelen niet meer. Er worden nieuwe, vaak tijdelijke rituelen bedacht. Kerken inrichten voor de rituelen die zo bekend waren, werkt nauwelijks meer."

"De nadruk ligt op multifunctionaliteit, maar dat woord verwijst mij te veel naar het lagere. We ontwerpen nu een spirituele ruimte, waarin mensen elkaar kunnen vinden. In die ontmoeting ontstaat het nieuwe ritueel. In vorm en inrichting verwijst de ruimte naar het 'hogere', maar er is plaats voor een scala van ervaringen en activiteiten."

"De kerk van de toekomst beidt ruimte voor spiritualiteit, stilte, meditatie, verdieping, aandacht voor geestelijke helderheid, onderhoud van de geest. Daar ga ik mij de komende jaren samen met Bram en Gerben op richten. Dat moeten ook de protestantse kerken doen: extraverte kerken worden, naar buiten gericht, die voorzichtig verwijzen naar de hogere doelen en idealen in het leven."

Wie voortaan Pim van Dijk Designs belt met een vraag over herinrichting krijgt hem aan de lijn, als vanouds. Bij de voortgang van het proces wordt SVDH betrokken. Die combinatie zal de komende jaren gaan zorgen voor vernieuwende en verrassende nieuwe kerkinterieurs.

► www.pvddesigns.nl en www.svdh.nl

► W3 E-Candle

De kunst van licht in de kerk

Tekst & Beeld W3 E-Candle

Licht is méér dan alleen maar 'voldoende licht'. Licht is beleving en draagt bij aan een 'goed gevoel'.

W3 E-Candle is de juiste partner voor kerken als het gaat om duurzaam lichtadvies voor een maximale beleving in een multifunctionele omgeving en realiseert dat dankzij hoogwaardige technieken en met minimale verbruikskosten.

Vanaf de oprichting tot heden hebben wij diverse kerken geadviseerd en middels een lichtplan voorzien van nieuwe kroonluchter- en totaalverlichting en hebben het gehele project van installatie tot oplevering begeleid.

E-Candle Royal in de Bavokerk te Haarlem

Kroonluchters

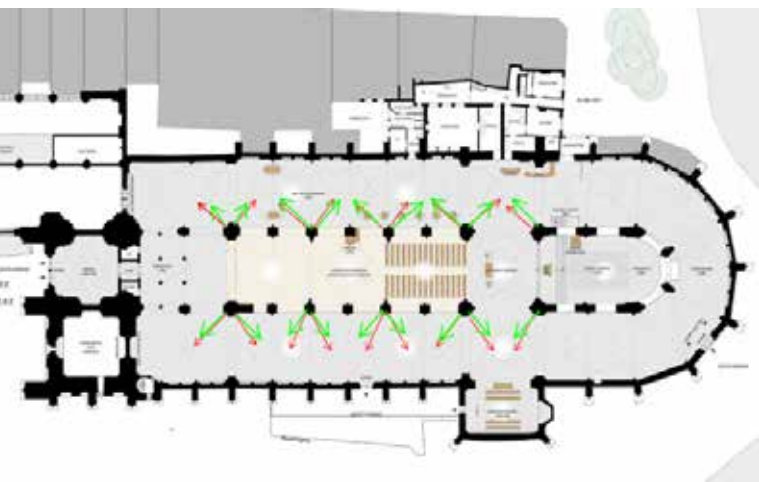
Ook de kroonluchters in de kerk zijn essentieel voor de sfeer en lichtbeleving in de kerk. W3 E-Candle geeft de kroonluchter haar historische karakter terug met haar speciaal voor kerken ontwikkelde E-Candle Royal led kaars of het E-Candle Church ledlampje.

Samenwerking

W3 E-Candle werkt samen met gerenommeerde partners aan de plannen, de realisatie en de uitvoering van de projecten. Doordat wij voortdurend innoveren is elke opdrachtgever verzekerd van een passend, modern en op het gebruiksdoel afgestemde techniek, waarbij wij voor de aansturing gebruik maken van onder andere het Casambi protocol.

Advies

W3 E-Candle begint aan een project door helder en duidelijk advies te geven. Een kerkenraad, bouw- of restauratiecommissie, kerkrentmeesters, beraad of andere beslissers kunnen alleen de juiste keus maken als er goed en volledig advies is gegeven. Daarom komt W3 E-Candle graag op bezoek bij een commissie-overleg om de wensen en eisen die men stelt aan te horen en te vertalen naar een goed onderbouwd advies, passend bij de gebruiksdoelen van de kerk. De wensen worden verwerkt in een lichtplan, dat samen met een offerte, wordt aangeleverd ter discussie.

Lichtmodel voor de Lebuïnuskerk in Deventer

Ontwerp/aanleg

Geen enkele kerk is gelijk. Elke kerk heeft haar eigen beleving, bijzondere objecten of architectonische bijzonderheden. Allemaal verdienen ze het juiste licht. Daarom werkt en plaatst W3 E-Candle veel met 'op maat' armaturen en reflectoren, die zoveel mogelijk worden weggewerkt in de bestaande constructies.

Oplevering

Het is zover. De kerkverlichting is helemaal klaar en aangepast aan de eisen van deze tijd. Klaar voor wellicht weer eeuwenlang gebruik. Tijdens een open dag kan iedereen de kerk bewonderen en zich verbazen over de sfeer en uitstraling. Men ziet dingen die vroeger niet opvielen en details zijn weer zichtbaar. Dat is vaak de verdienste van W3 E-Candle.

Aanleg van verlichtingsarmaturen in de Lebuïnuskerk in Deventer

Aftersales

Bij W3 E-Candle doen we er alles aan om de opdracht in stand te houden. Daarom komen we na de oplevering zo af en toe nog eens even langs om zelf te bekijken of alles nog naar wens verloopt. Indien tijdens het gebruik in de praktijk is gebleken dat er nog wat zaken aangescherpt moeten worden, lossen wij dat op.

► www.w3product.com en www.e-candle.eu

► E-mail: info@w3product.com

Verlichting in de Lebuïnuskerk in Deventer

Extra Actie Kerkbalans 2021

Houd elkaar vast!

Evenals vorig jaar is door de Interkerkelijke Commissie Geldwerving (Team Kerkbalans) een Extra Actie Kerkbalans voorbereid.

Kerk-zijn, dat doen we samen. In verbondenheid met God én met elkaar. In coronatijd zijn we op talloze creatieve manieren naar elkaar om blijven zien. Desondanks blijft het soms moeilijk je in een tijd van deels dichte kerkdeuren echt met elkaar verbonden te weten.

Inmiddels lijkt de eindfase van de coronacrisis in zicht. Dat geeft hoop: straks mogen we weer! Wat hebben veel mensen ernaar verlangd elkaar op zondag weer te ontmoeten, sámen te zingen, te luisteren naar Gods Woord en de sacramenten te vieren. Tegelijk hebben we in de afgelopen tijd ontdekt dat er meer manieren zijn om kerk-zijn samen te beleven. Dat houden we vast

De komende tijd wordt een tijd van weer opbouwen. Opnieuw een roerige periode. Laten we hierin bovenal elkaar vasthouden. Daar is hulp bij nodig. De coronacrisis

heeft financieel veel van kerken gevraagd. Met een Extra Actie Kerkbalans vragen we leden daarom om financiële steun. Want elkaar vasthouden, dat kan alleen samen.

De materialen voor een succesvolle actie zijn weer te downloaden via www.kerkbalans.nl. Het gaat onder meer om brieven, een artikel voor uw kerkblad en illustraties om te delen op social media.

We roepen u van harte op om mee te doen met deze actie zodat de kerk en haar leden deze tijd goed door zullen komen en we straks, als alles weer langzaam opgestart kan gaan worden, weer een bloeiende kerk kunnen zijn.

Henk Spoelstra

Tekst & Beeld Bert van Rijssen

Henk Spoelstra ontvangt mij in het monumentale *consistoire* van de *Église Wallonne* (Waalse Kerk), een 15e eeuws gebouw in het historische centrum van Amsterdam. Gewoontegetrouw met uitgestrekte hand die ik helaas niet kan schudden. Henk en ik kennen elkaar al zo'n vijftig jaar, vanuit de tijd dat we samen in het bestuur van de protestantse jongerenvereniging Loop-In (Roermond) zaten en onder leiding van zijn broer Klaas aan Citroëns 2CV zaten te sleutelen. Het gesprek verloopt dus verre van gestructureerd en zeker niet volgens het *format* van deze rubriek zoals voorgeschreven door de redactie.

Ik begin met het voorlezen van de tekst waarmee deze rubriek 'Predikant en Kerkbeheer' werd geïntroduceerd: *Zijn pastoraat en kerkbeheer twee uitersten op de schaal van het kerkelijk universum? En 'never the twain shall meet?' Of zijn er raakvlakken, vensters van begrip, misschien zelfs parallelle koersen denkbaar? In een dialoog met de dominee gaan we ontdekken of de predikant ons een spiegel kan voorhouden waardoor we ons werk nog meer 'aangeraakt door God' mogen doen, en, anderzijds, of bij de dominee wat meer begrip voor en inzicht in het kerkrentmeesterlijk bedrijf kan ontwakken.*

Spoelstra: "Deze manier van zeggen veronderstelt een kloof. Die heb ik nooit ervaren. We staan voor een gezamenlijk doel met ieder een eigen verantwoordelijkheid."

"We staan voor een gezamenlijk doel met ieder een eigen verantwoordelijkheid."

Je hebt met veel verschillende colleges van kerkrentmeesters te maken gehad. Hoe kijk je tegen kerkrentmeesters aan?
"Eigenlijk zijn mijn ervaringen altijd, zonder uitzondering, positief geweest, er waren nooit conflicten. Integendeel. Een voorbeeld uit de Waalse gemeente: De eerste die toen het weer eens over wereldse zaken ging zei: 'Maar we willen toch kerk zijn?' was de voorzitter van het college. Kerk-zijn als wens dus (ik ben blij dat ik dat als dominee eens niet hoefde te zeggen!)."

Kerkbeheer

Wat zijn je ervaringen met Kerkbeheer? Beschrijf het eens in eigen woorden?

"Kerkbeheer zorgt ervoor dat alle kerkelijke activiteiten voor zover niet diaconaal worden gefaciliteerd en mogelijk gemaakt. Maar zoals gezegd: het is een gezamenlijke verantwoordelijkheid! In Oss heb ik bijvoorbeeld zelf een

eigen wijk gelopen met Kerkbalans, omdat we niet voldoende vrijwilligers konden vinden."

Leidde dat nog tot hogere bijdragen omdat de dominee zelf langs kwam?

"Dat weet ik natuurlijk niet, mag ik niet weten, maar ik 'mocht' het volgende jaar weer meedoen... Dat ik dat doe heeft hiermee te maken: ik ben mij altijd heel bewust van het gegeven dat ik de duurste betaalde kracht ben in de

*Interieur Waalse Kerk met zerkenvloer
(Paul Tetar van Elsen, olieverf op paneel)*

gemeente. Ik moet daar met respect naar kijken, naar de vrijwilligers die de gelden bij elkaar brengen.”

Je hebt inderdaad al eerder blijk gegeven dat je vindt dat pastoraat en geldwerving niet per se conflicterend zijn?

“Er zijn wel grenzen. Toen er een lijstje werd meegegeven met mensen die niet betalen heb ik dat geweigerd, dan word ik belemmerd in mijn werk. Dat moet ik kunnen doen, ongehinderd door die kennis. Een voorstel van een emeritus-collega om de inkomens van gemeenteleden op te vragen en daarop de bijdrage te baseren vond ik, ook als dat had gekund, ook minder geslaagd. Maar geld en woord als aparte begrippen vind ik een valse tegenstelling.”

“Geld en woord als aparte begrippen vind ik een valse tegenstelling.”

“Ik heb wel een transitie doorgemaakt na mijn komst hier in Amsterdam. Ik kom uit een synodaal gereformeerde cultuur met levend geld dat je zelf moest opbrengen. Grote vermogens had ik nooit meegemaakt. In Slotervaart waar ik begon werd de jaarrekening besproken op een gemeenteavond, en een lid (bankdirecteur) zei: ‘Ik zie dat de diaconie een ton vasthoudt als reserve, dus ik stop nu met mijn bijdrage tot dat die ton is besteed aan de doelstelling.’ In mijn huidige gemeente is de visie dat het vermogen dat uit het verleden komt zo goed mogelijk in stand blijft, en dat we met de opbrengst van het vermogen de exploitatie dekken. Daarmee borg je de continuïteit. We hebben een organist met een vast contract, diverse medewerkers zijn beroepskrachten. Daar wordt aan gehecht, die visie van exploitatie uit opbrengst van vermogen. En daarmee kunnen we ook investeren in vernieuwing.”

Lukt dat ook in deze tijd van lage rentes?

“Misschien niet, maar tegenover magere jaren staan ook vette jaren.”

Werkzaam vermogen

In de Protestantse Kerk wordt een discussie gevoerd over werkzaam vermogen. Dat gaat over uitgeven en overdragen. Hoe kijken jullie daar tegenaan?

“Wij hebben die discussie over vernieuwingsprojecten met regelmaat. We investeren ook in vernieuwing en verbreding. Er is bijvoorbeeld een Walenpleintje-project [het adres van de Waalse kerk, red.] om het DNA van de Waalse kerk, de prachtige Franse taal en het mooie gebouw met de goede akoestiek beter te benutten. We verhuren het gebouw voor concerten – zowel klassiek als experimenteel – en voor gebruik van conservatoriumstudenten; er moet nu veel geld bij vanwege doorlopende kosten in coronatijd. Maar ook als er wel concerten worden gehouden moet er geld bij. Maar dat vinden we verantwoord als kerk naar de stad toe, een plaats van ontmoeting ook voor seculieren. We organiseren ook thema-avonden (*discours*), die raken aan het DNA van de kerk. Zo hadden we als oudste vluchtelingenkerk van de stad avonden over het migratiedebat. De komende tijd willen we ook een themavond organiseren over de verhouding tussen religieus en seculier, kerk en staat. In Frankrijk speelt het begrip ‘*laïcité*’ (secularisme) een grote rol, zeker nu in de

Over Henk Spoelstra

Henk Spoelstra (Tilburg, 1957) studeerde theologie aan de Vrije Universiteit Amsterdam. In 1987 werd hij bevestigd als predikant in de gereformeerde kerk van Amsterdam Slotervaart. Daarna volgden beroepen als predikant in de Nederlandse Gemeente te Parijs en de Protestantse Gemeenten van Oosterbeek en Oss. Ondertussen ook gedetacheerd bij de Waalse Gemeenten van Groningen, Zwolle en Arnhem-Nijmegen voor een klein deel van zijn werktijd. In 2018 werden de Waalse Gemeenten van Amsterdam en Haarlem vacant en Spoelstra werd daar de eerste niet-Franstalige predikant. Weliswaar niet Franstalig, maar wel een verwoed francofiel, in keuze voor vakantiebestemmingen en auto's en mede dankzij zijn Parijse jaren beheerst hij de taal. Overigens is de familie Spoelstra een belangrijke leverancier van predikanten aan de protestantse traditie in Nederland. Overgrootvader, grootvader, vader, ooms, zuster, broer, schoonzus en zwager: allemaal theoloog, de meesten ook predikant!

discussie rond de islam. Ook hierin denkt de voorzitter van het college mee. Overigens: de vorige voorzitter gaf, toen een verzoek werd ingediend om vijftig Eritrese ongedocumenteerden (*'sans papiers'*) in de kerk te laten overnachten, daar direct toestemming voor (onder voorwaarde van 'geen open vuur' natuurlijk). Die ervaring heb ik vaker met kerkrentmeesters: eerder support dan op de rem trappen. Goede communicatie is uiteraard dan van belang!”

Lange-termijn beleid

Er zijn ook andere aspecten van kerkbeheer. Bijvoorbeeld lange-termijn beleid.

“Dat speelt ook bij ons. Een voorbeeld: In Haarlem is een fors begrotingstekort. Het CCBB vraagt een aangepaste begroting. Dat leidde tot een gezamenlijk gesprek in de kerkenraad. Het nieuwe plan van het college van kerkrentmeesters wordt uitgebreid besproken: waar zien we ruimte? Daar ben ik ook bij betrokken, ik kan meepraten over waar we niet willen bezuinigen en waar wel.”

Gebouwbeheer?

"Weer een voorbeeld uit Haarlem: Daar hebben we een le-
gaat gekregen. Dat is grotendeels in verbouwing en restau-
ratie gaan zitten, maar de financiële situatie is niet zonder
zorg. We hadden gehoopt op inkomsten uit verhuur maar
dat lukt nu niet. We zijn nu bezig met het ontwikkelen van
een meerjarenbegroting, ook voor de gebouwen."

"Wat ik me afvraag wat de Walen betreft is of landelijke vi-
sie op ons religieuze erfgoed niet beter zou zijn. In Delft is
de Waalse kerk teruggegeven aan de gemeente voor een
symbolische bedrag. Dat is in meerdere opzichten jammer.
Die kerk is van grote betekenis geweest voor de geschiede-
nis van Nederland, het was de hofkapel van Willem van
Oranje. Het gebouw is nu in goede handen, maar heeft zijn
religieuze betekenis verloren. Er is nu de museumwinkel van
het Prinsenhof in gevestigd. De Waalse kerk in Maastricht is
in 1985 verkocht, en het meest recent: de kerk in Rotterdam.
Dat gebeurt omdat de plaatselijke gemeente het gebouw niet
in stand kan houden en zich genoodzaakt voelt te verkopen.
Met een landelijke aanpak had dat misschien kunnen worden
voorkomen. Er is nu een landelijk project 'Kerkenvisie' waarin
gemeenten en overheid samen nadenken over de toekomst
van het religieus erfgoed. Dat heeft vaak te maken met herbe-
stemming van kerkgebouwen maar helpt ook mee de waarde
van religieus erfgoed te onderkennen."

*In de Protestantse Kerk wordt nagedacht over de moge-
lijkheden om gemeenten elkaar te laten helpen.*

"Waal Amsterdam heeft een personele unie met Haarlem.
Tot het legaat kwam werd de predikant betaald door
Amsterdam. Nu betaalt Haarlem weer mee, in een verhou-
ding 75-25%. Er is dus wel financiële samenwerking, maar
niet met verder weg gelegen gemeenten. Wel is er al lang
een financiële solidariteit via het Fonds Wallon, een lande-
lijk Waals Fonds waaraan de kapitaalkrachtiger gemeenten
fors doneren om de armere gemeenten te ondersteunen,
bijvoorbeeld met het bekostigen van predikantsplaatsen en
het financieren van landelijke activiteiten, zo recentelijk de
apparatuur om diensten te streamen."

*"Ik ben zelf heel gevoelig voor
atmosfeer: de kerk moet iets
zijn waar je vrolijk van wordt."*

Rol van de predikant in de gemeente

Hoe zie jij je rol in de gemeente?

"Ik ben onderdeel van een team, maar vrijgesteld om op zon-
dag het Woord te voeren. Ik zie mijzelf niet als manager, niet
als ondernemer, wel deels als bestuurder. Lang geleden heb
ik mijzelf wel eens omschreven als 'oliamannetje'. Ik ben zelf
heel gevoelig voor atmosfeer: de kerk moet iets zijn waar je
vrolijk van wordt. De kerkenraad is vaak ernstig maar met een
goede atmosfeer kun je de goede beslissingen nemen."

"Mijn bestuurlijke rol is wel duidelijk, in een kleine kerken-
raad heb ik best een forse stem in het beleid en het aansturen
van gemeente. De term 'geestelijk leiderschap' is populair,
maar ik ben een beetje beducht voor die term. Ik voel meer

*Het orgel in de Waalse Kerk te Amsterdam
(Christian Müller, 1734)*

voor 'dienend leiderschap'. Predikanten moeten waken teveel
bezig te zijn met zelfverwerkelijking. IJdelheid staat haaks op
het evangelie. Vroeger had ik moeite met een gangbare defi-
nitie van pastoraat: 'een eindje meelopen'. Nu ik meer ervaren
ben denk ik: als je dat kunt heb je al heel wat bereikt. Dus als
ik daar iets als predikant kan bijdragen ben ik gelukkig."

Roerend erfgoed

*Dit nummer van Kerkbeheer heeft als thema 'roerend reli-
gieus erfgoed'. Welke betekenis heeft dat voor jou?*

"In de (synodaal) gereformeerde traditie kennen we eigenlijk
alleen het avondmaalsstel en de bijbel, verder hadden we het
over 'bollenschuren' met een preekstoel en een zo groot mo-
gelijk orgel om hard te kunnen meezingen. Nu in de Waalse
kerk is er een wereld van verschil, met veel meer erfgoed."

Heeft dat je denken erover veranderd?

"Ik verbind het meer met anciënniteit, dingen die van
oudsher van de kerk zijn. Ik denk niet dat mijn denken is
veranderd, maar ik ben mij meer bewust geworden van de
rijkdom van het protestantisme (niet in financiële of ma-
teriële zin), de historie. Die prachtige schilderijencollectie,
die waarde ik, vind ik niet goed of fout, maar ze is er,
van waarde, dus dat moeten we behouden en koesteren."

"Ik zou willen dat ook hier kerken een meer landelijke visie
zouden omarmen met meer centraal beleid. Dat is wel te-
gen de kerkelijke (zeker de gereformeerde) traditie, maar
toen ik destijds te maken kreeg met Samen-op-weg proces-
sen viel mij op dat de gereformeerden alles zelf regelden, en
de hervormden vaak 'de provincie' [Provinciale Kerkvoogdij
Vergadering, red.] erbij haalden. En inderdaad, soms heb-
ben plaatselijke gemeenten gewoon niet de know-how om
bijvoorbeeld een orgelrestauratie goed te begeleiden. Dus
dan toch maar wat meer steun van 'hogerop'."

Willem van Bennekom over roerend erfgoed in de Waalse Kerk te Amsterdam

Omdat Henk noch ik kunnen bogen op diepgaande kennis van roerend religieus erfgoed heeft Henk Willem van Bennekom uitgenodigd om aan te schuiven bij ons gesprek. Van Bennekom, fungerend voorzitter van de kerkenraad (het 'consistoire'), is lid van de begeleidingscommissie van een projectgroepje dat alles binnen de Waalse kerk Amsterdam dat in de ruimste zin van het woord onder roerend religieus erfgoed kan worden verstaan, in kaart wil brengen, waarderen en zo nodig herbestemmen. "Wat zit in de kerkcollectie, wat doe je er mee? Hoe waardeer je het als voorwerp, wat is de betekenis? Hoe meer je je erin verdiept, hoe ingewikkelder het wordt."

Willem wijst naar een schilderij dat boven de monumentale haard hangt. Een kerkinterieur van Paul Tetar van Elven, het enige schilderij waarop de Waalse kerk 'van binnen' is afgebeeld. "Is dat roerend religieus erfgoed? Een lid van de projectgroep, Céline Oldenhage, heeft vastgesteld dat sommige zerken op een andere plaats liggen dan nu. Zo'n historisch detail en wat daaraan vastzit brengt je op iets anders. In de middeleeuwen was begraven in kerken gebruikelijk, en de reformatie zette dit 'katholieke gebruik' zonder discussie voort. Pas midden negentiende eeuw werd het verboden, uit hygiënische overwegingen, nadat de kerkmeesters in Amsterdam (*pecunia causa*) succesvol vijftig jaar dwars hadden gelegen. Dit schilderij, waarop een kerkbegrafenis is afgebeeld, is uit 1856. In de laatste periode dat er nog in de kerk werd begraven. Met die context erbij krijgt dit schilderij zijn eigenlijke betekenis. Vermoedelijk was het een stil protest. In elk geval geldt: zonder betekenis geen religieus erfgoed."

De Waalse kerk kan bogen op een lange historie. De oudste kern van het tegenwoordige kerkgebouw is in de 15e eeuw gewijd als kapel van het Paulusbroederklooster en werd in 1586 overgedragen aan de Waalse Hervormde Gemeente. Met als leden prominente families zoals de families Six (onder meer beschreven door Geert Mak) bezit de kerk veel erfgoed. Willem onderscheidt vier categorieën: 1) Schilderijen (er is een complete serie regentenstukken die aan het Amsterdam Museum in bruikleen is gegeven en deels in het verzorgingstehuis 'Torendael' wordt geëxposeerd, de opvolger van het in 1631 gestichte Hospice Wallon); 2) Voorwerpen die bij de eredienst werden gebruikt (zoals 18e eeuwse collectebussen maar ook de in 1714 geborduurde burgemeesterskussens, die hun betekenis aan de erkenning van het stedelijk gezag ontleen); 3) de zerkenvloer (is dat roerend religieus erfgoed? Ja, zegt Willem, de stenen liggen tenslotte 'los', en zeggen veel over de kerk van vroeger); en 4) een groep diversen, variërend van oude Franstalige bijbels tot allerlei archiefstukken, die in het Amsterdamse stadsarchief horen.

Welke betekenis heeft roerend religieus erfgoed voor de samenleving? "Er is geen sprake van een unaniem onderschreven norm," zegt Van Bennekom. Voor hem geldt: het besef dat de kerken zoals ze er nu bijstaan, mét hun erfgoed, waarden vertegenwoordigen waar de samenleving nog steeds iets aan kan hebben. Ook de mens van nu,

voor wie zingeving meestal het resultaat van individuele beleving is. "In deze kerk is 700 jaar gebeden, gedoopt, begraven, het Woord van God heeft er geklonken; eeuwenlang hebben de hoogte- en dieptepunten in het leven zich er geconcentreerd. Er is veel veranderd, en er zal naar nieuwe vormen moeten worden gezocht. Maar sommige tradities vertegenwoordigen iets blijvends. De kerk met haar inhoud en geschiedenis hoort daarbij." Die kerk ziet de komende decennia een gigantische opgave op zich afkomen. "Het is daarom belangrijk een goed beeld te hebben van wat ons is overgeleverd (letterlijk erfgoed dus) en de mogelijkheden te onderzoeken om dat te ontsluiten en te delen. Nee, dat hoeft niet altijd voor niets."

In de definitie van roerend religieus erfgoed is sprake van normverschuiving. Sommige stukken in de collectie zijn volgens Van Bennekom ongewild bijna relikwieën geworden, zoals het half verbrande portret van pasteur Henri Arnaud en een zwaard dat hem zou hebben toebehoord. Arnaud (1643-1721) was een voorman van de Waldenzers (Italiaanse protestanten die uit Piëmont werden verdreven naar Zwitserland, maar onder leiding van Arnaud in een Hannibaleske tocht over de Alpen terugkeerden naar Italië en daar tot op de dag van vandaag de belangrijkste protestantse stroming vormen). Vanwege de gelijkenis met de situatie van de Hugenoten voelde de Waalse kerk zich in het verleden sterk verbonden met de Waldenzers; er werd voor ze gecollecteerd, ook nog in de tijd dat het al welvarende wijnboeren in de Piëmont waren... De Waalse kerk van Amsterdam bleef eeuwenlang de zetel van het 'Comité Vaudois'. Maar de context raakte in het vergeetboek en van de herkomst van de voorwerpen wist alleen een enkeling nog iets. Van Bennekom: "Juist dit jaar wordt in Württemberg de 200ste sterfdag van Arnaud gevierd: zouden die stukken dan niet daarnaartoe moeten?"

Van macht naar gedeelde verantwoordelijkheid

Tekst Adam van Bergeijk **Beeld** Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort / documentnummer 22.244

We zouden ons verhaal kunnen starten met wat macht inhoudt. Dat macht van doen heeft met een streven naar nog meer macht. Dat mechanisme is ons meer dan genoeg bekend en laten we voor wat het is. In plaats van ronkende definities van wat macht is, zullen we ons richten op de manier waarop macht zich voordoet, wat het teweeg kan brengen en hoe het gezond blijft.

Macht klinkt als een term uit vroeger tijden waarbij iemands wil leidend was voor het gedrag van een ander. Het is beter om macht te zien als een vorm van verantwoordelijkheid. Daarmee is de negatieve connotatie die bij macht hoort, enigszins gerelativeerd.

Macht kan worden gesplitst in formele macht en informele macht. De formele macht ligt bij de kerkenraad. Informele macht bevindt zich per definitie niet in de kerkenraad, maar bij invloedrijke mensen in de gemeente. Zij die goede ideeën hebben en die ideeën samen met anderen tot uitvoering weten te brengen, zijn invloedrijke gemeenteleden of vrienden. Een nieuwe predikant gaat daarom vaak niet alleen met de kerkenraad in gesprek, maar onderzoekt ook wie de 'informele leiders' zijn.

Macht kan gegeven zijn en mensen kunnen macht verwerven. Hoe komen ze aan die macht? Een gangbaar idee is dat

mensen met macht iets van waarheid met succes weten te vertolken. Zolang deze waarheid 'geldt', kunnen zij aan de macht blijven. Inderdaad, 'geldt' tussen aanhalingstekens want wie durft er in de huidige tijd te spreken over wat waarheid is? Pilatus vroeg het zich al af en er is daarin niets veranderd. Waarheid en informatie lopen daarin steeds door elkaar. Als we willekeurige nieuwsbronnen raadplegen, worden we al snel geconfronteerd met bewoordingen als 'onthullingen', 'wat nog niemand wist' en 'nieuwe informatie naar buiten gekomen'. De snelheid waarmee informatie rondgaat maakt sommige waarheden al achterhaald op het moment van publicatie. De link tussen macht en kennis of informatie is dus een vermoeiende en onvruchtbare route.

Natuurlijk blijft er genoeg informatie over die niet zo snel openbaar komt. Een commerciële organisatie zal behoeftig moeten omgaan met informatie naar buiten te brengen over hun werkwijze, strategie of relaties. Het

kan verleidelijk zijn om bedrijfsmatig denken ook in de kerkenraadskamer in te zetten. Immers, modellen en methoden hebben hun bewijs geleverd en waarom zou je het dan niet gebruiken? Het achterhouden, of wat positiever gesteld, het niet-delen van informatie is ook een vorm van macht. Een college van kerkrentmeesters kan met grote uitdagingen te stellen hebben. Een beslissing met veel impact kan voor veel hoofdbrekens zorgen. Een college kan besluiten om informatie deels of geheel binnenskamers te houden. De beste stuurder staat aan wal, dus laat het maar binnenskamers blijven, nietwaar?

Je kunt ook volledig transparant zijn en alle informatie delen met degenen die er enig belang bij hebben. Daarmee komt verantwoordelijkheid tot uitdrukking en kun je gebruik maken van gezamenlijke denkkraft. Het is dus beter om verantwoordelijkheid hoog in het vaandel te houden en uitingen van macht achterweg te laten.

Macht kan ook in verband worden gebracht met vrijheid. Als je de macht hebt, bepaal je de regels of organiseer je je eigen vrijheid. Tenminste, voor zover je er niemand kwaad mee doet. Maar, dat is een individualistische interpretatie van macht en vrijheid. Als het college van kerkrentmeesters van gemeente x over veel middelen beschikt en buurgemeente y niet, dan is de gebruikelijke opvatting dat gemeente x niets verkeerd doet als zij de middelen uitsluitend aanwendt voor eigen gebruik. Een gemeente is daarin vrij. Volgens een andere opvatting van vrijheid wil je je mogelijkheden volledig benutten, maar verlies je je plichten jegens de gemeenschap wat uit het oog. Je wilt als gelovige naar jouw Godshuis, maar als burger zie je in dat je ook een zorgplicht hebt en een verantwoordelijkheid jegens de gemeenschap. Macht en vrijheid kun je dus niet tegenover elkaar uitspelen, maar wel met elkaar in een nuttig verband brengen.

Het interieur van de kerk in Midwolde, waarin een herenbank hoger is dan de preekstoel; een skybox avant la lettre.

Macht en vrijheid kan zich ook vertalen in 'gedurende een meer dan gebruikelijke periode een plaats bezetten'. Je kunt langer dan noodzakelijk blijven deel uitmaken van een bestuur. Het excuus 'er is niemand anders' komt uiterst legitiem over. Maar, het kan tegelijkertijd een vorm van macht zijn. De generatie van onze ouders en grootouders heeft ervaren hoe lang mensen aan het roer kunnen blijven staan. Het is gezond en het getuigt van vitaliteit om je plaats weer af te staan aan een volgende roerganger. Natuurlijk, hij of zij moet er misschien in groeien. Maar, hoe is dat gegaan bij de langzittende zelf?

Macht. Er staat veel in de kerkorde, maar over macht gaat het niet. Het gaat er bij besluitvorming juist om dat besluiten zoveel mogelijk 'in eenparigheid' worden genomen. Niet degene die zich machtiger voordoet dan een ander heeft een doorslaggevende stem, of de meerderheid. Allen doen ertoe in het besluitvormingsproces. Daarmee is de macht – terecht – verdeeld.

Macht heeft, we benadrukken het nog maar eens, in kerkelijk Nederland niet de beste papieren. Macht verwijst naar mensen die over iets beschikken dat schaars is of waarover zij alleen beschikken. De negatieve bijklank van macht is dan ook daaraan te wijten: macht laat zich slecht verdelen en macht wil zich altijd groter maken. In de politiek is er de laatste tijd veel gesproken over macht en tegenmacht. Er moeten *checks and balances* zijn om machtsvergroting tegen te gaan. De Duitse filosoof Jürgen Habermas ziet een machtsvrije dialoog als voorwaarde voor een discussie. De machtsvrije dialoog betreft een discussie tussen mensen, waarbij niet het eigenbelang, maar het gemeenschappelijk belang en het beste argument voorop staat. Een discussie met iemand die de macht heeft en die gebruikt, is geen machtsvrije dialoog.

De beste vorm van macht is dus een gezamenlijke verantwoordelijkheid. Waarbij mensen met een grote of hoge verantwoordelijkheid transparant zijn in hun werkwijze en anderen in staat worden gesteld om, op een gezond-kritische wijze, mee te kijken.

het geluidBuro

de specialist voor de juiste akoestiek in uw kerk

Even voorstellen: helpdeskmedewerkers SKIN

Tekst Madelon Grant **Beeld** PR, iStock

Sinds maart 2021 is de samenwerking tussen de VKB en SKIN (Samen Kerk in Nederland), de koepelorganisatie voor internationale kerken in Nederland, officieel van start! Onder andere dankzij de jubileumgift van de VKB heeft SKIN twee helpdeskmedewerkers aan kunnen trekken, Samany Sedney en Gaetan Mbwete. In dit interview stellen zij zich aan u voor.

Voorstellen

Om te beginnen, wie zijn jullie?

Samany: "Mijn naam is Samany Sedney en ik ben 32 jaar oud. Ik ben een 'young professional', woon in Amsterdam en heb een achtergrond in de zakelijke dienstverlening in de juridische sector. Ik ben een overtuigd christen, met passie om mensen duidelijkheid te verschaffen over wet- en regelgevingen gerelateerd aan sociaal-maatschappelijke kwesties. Ik ben een extraverte-introverte persoon, die avontuurlijk is ingesteld en veel vreugde met zich meedraagt."

Gaetan: "Mijn naam is Gaetan Mbwete. Ik ben geboren en getogen in de mooiste stad van Nederland, namelijk Den Haag. Oorspronkelijk komen mijn ouders uit de Democratische Republiek Congo. Hierdoor ben ik meertalig opgevoed en spreek Nederlands, Engels, Frans en Lingala. Ik ben overtuigd christen en muzikant (pianist). Daarnaast heb ik de laatste tien jaar een passie voor vastgoed ontwikkeld. Ooit begonnen als verhuurmakelaar ben ik nu actief als vastgoedadviseur en belegger in de Randstad."

"Ik ken de huisvestingsproblematiek van internationale kerken van dichtbij, omdat ik zelf ook binnen zo'n kerk ben opgegroeid. Mijn rol binnen SKIN zal zijn om kerken hierin te begeleiden en bij te staan. Met de hulp van de VKB verwacht ik zo een mooie bijdrage te kunnen leveren aan het lichaam van Christus in Nederland!"

Tips

Veel gemeenten binnen de Protestantse Kerk kennen de internationale kerken nauwelijks. Jullie komen allebei uit een internationale kerk, welke tips hebben jullie voor mensen van de Protestantse Kerk die zich willen verbinden met de internationale kerken?

Gaetan: "Het is goed om ons (meer) te beseffen dat we allemaal kinderen zijn van één God. We belijden hetzelfde geloof en dat zou al genoeg moeten zijn om de toenadering te zoeken. Uiteraard zijn er verschillen in de manier van omgaan met elkaar, wij hechten in de internationale kerk

*Gaetan Mbwete (links)
en Samany Sedney (rechts)*

bijvoorbeeld meer waarde aan de manier van bidden. Als je dit allemaal benadert met de bril van begrip en de oprechte interesse, met het verlangen om je broeder of zuster te leren kennen, dan heb je al een grote stap gemaakt. Het zal wellicht even wennen zijn als je de volledige *worshipband* ziet op zondag of de expressieve manier van bidden tot God. Maar dat maakt het aan de andere kant ook zo mooi, dat er verschillende kleuren zijn in het lichaam van Christus."

Samany: "Om te beginnen: kijk eens naar het grotere plaatje, het lichaam van Christus. Binnen de internationale kerken leeft er ontzettend veel qua geloof en expertises. Ik zou ook wijzen op de grote omvang van de groep internationale kerken en hoe divers de samenstelling daarvan is. Allemaal mensen met een hart van liefde vanuit God voor de medemens. Zij verdienen alle hulp en middelen om hun werk voort te zetten."

Helpdesk

Jullie werken nu bij de SKIN helpdesk. Wat voor vragen komen daar zoal binnen en wat doen jullie daarmee?

Gaetan: "Mijn specialisme is de huisvestingsproblematiek.

Kort gezegd begeleid ik kerken bij het vinden van geschikte gebouwen om hun erediensten te houden. Het kunnen zowel koop- als huurtrajecten zijn. Maar de helpdesk zelf is veel breder. Kerken kunnen contact opnemen met alle vragen die ze hebben, onder andere: huisvesting, fondsenwerving, evangelisatie, juridische vragen, boekhouding, etcetera."

Samany: "Ik werk sinds maart van dit jaar bij SKIN helpdesk en ik ben nu al in aanraking gekomen met de moeilijkheden waar internationale kerken tegenaan lopen. Bijvoorbeeld vragen om hulp bij het aanvragen van regelingen om financieel het hoofd boven water te kunnen houden. Ook heb ik vragen ontvangen over administratieve kwesties of inschrijving bij de Kamer van Koophandel."

Motivatie

Wat motiveert jullie in dit werk?

Samany: "Het belang van het lichaam van Christus is wat mij motiveert in dit werk. Dat christenen die zich inzetten vanuit de liefde van God, alle tools tot hun beschikking hebben om dat werk te doen. En ik zie mijn rol als helpdeskmedewerker als belangrijke schakel daarin. Ik moet weliswaar regelmatig mensen doorverwijzen, omdat ik niet alle kennis in pacht heb. Maar, dat maakt een organisatie zoals SKIN zo mooi en relevant: door een netwerk van kerken en partners (zoals de VKB) te ontwikkelen, kunnen wij hulp aan elkaar bieden."

Gaetan: "Ik wilde altijd al mijn werk combineren met Gods werk. Na God, is een geschikt gebouw één van de belangrijkste zaken in een kerk. Het geeft mij een tevreden gevoel als ik zie dat een kerk zich kan focussen op kerk-zijn en dat ik al hun stress over het vinden van een geschikte locatie kan wegnemen."

Meer weten?

Samany en Gaetan zijn bereikbaar via:

samany@skinkerken.nl en gaetan@skinkerken.nl.

Zie ook www.skinkerken.nl voor meer informatie over het werk van SKIN.

Samenwerking SKIN-VKB

Veel kleinere gemeenten die bij SKIN aankloppen (30-100 kerkgangers), uit allerlei plaatsen en steden, moeten regelmatig nieuwe huisvesting voor bijvoorbeeld de zondagse kerkdiensten zoeken. Gaetan Mbete gaat daarbij helpen, en wij dus ook. Al was het maar door soms contact met u, onze VKB-leden in het land, te leggen. En misschien heeft u zelf geen oplossing, maar weet u wel iets in uw buurt om verder te helpen. Laten we elkaar in het grote Lichaam van Christus tot een hand en een voet proberen te zijn.

Jos Aarnoudse, directeur VKB

Orgel Oude Kerk Ede gerestaureerd

Tekst Cees van der Poel, adviseur Commissie Orgelzaken

Beeld Rijksdienst voor Cultureel erfgoed, Amersfoort / documentnummer 534791

De Hervormde Gemeente van Nieuwe Niedorp nam op 16 december 1877 een nieuw godshuis in gebruik, achttien maanden na de eerste steenlegging. Het gebouw verving een monumentale eenbeukige kruiskerk die dateerde van voor 1500. De oude kerk was vervallen en werd, tegen advies van de toenmalige rijksadviseurs in, afgebroken; de toren bleef staan. De Leeuwardense orgelmaker L. van Dam en Zonen leverde een orgel voor de nieuwgebouwde kerk.

Het instrument telde negentien registers verdeeld over Hoofdwerk en Bovenwerk. De editie van 1 februari 1878 van *Caecilia. Algemeen Muzikaal Tijdschrift van Nederland* wijdde een bericht aan de inwijding van kerk en orgel en beoordeelde het werk van "de heeren L. van Damm [sic] en Zonen" als "een keurig werk, dat den naam der firma eer aandoet." Over het pedaal schreef men: "Het werk is met aangehangen pedaal, maar er is genoeg ruimte overgelaten om later een vrij pedaal te plaatsen. pedaal- en andere koppelingen en afsluitingen zijn aanwezig."

Nog geen eeuw na de bouw viel de Hervormde kerk van Nieuwe Niedorp opnieuw ten prooi aan de slopershamer om plaats te maken voor nieuwbouw. Het orgel van Van Dam verhuisde niet mee naar het nieuwe gebouw maar werd in 1962 verkocht aan orgelmaker Bern. Pels & Zn, gevestigd in Alkmaar. Pels plaatste het instrument in 1967 in gewijzigde vorm in de Oude Kerk te Ede. Het Van Dam-orgel verving een instrument van F. Schwarze (Anholt, Duitsland) uit 1845 dat na verplaatsing en diverse veranderingen van zijn waarde beroofd was en niet meer voor rehabilitatie in aanmerking kwam.

Pels voorzag het orgel van Van Dam van geheel nieuwe klaviatuur, tractuur en windvoorziening. De Prestant 16' van het hoofdwerk verhuisde naar het nieuwe vrije pedaal, de Bourdon D 16' werd vermaakt tot Quintadena, de Mixtuur geheel nieuw gemaakt en het hoofdwerk verrijkt met een Tertiaan. Op het bovenwerk verdwenen de Viola di Gamba 8' en de Clarinet 8' voor respectievelijk een Prestant 8' en een Scherp en op een aparte lade verschenen drie nieuwe tongwerken. De Salicet 4' werd opgeschoven tot Prestant 4' en de Quintfluit 3' tot 1 1/3'; de Fluit travers 4' ten slotte, kreeg de naam Nachthoorn 4'. Het nieuwe pedaal van Pels telde negen stemmen.

Na ruim een halve eeuw was het orgel aan renovatie toe. De Hervormde Gemeente te Ede verzocht Cees van der Poel (Commissie Orgelzaken PKN) een herstelplan te maken en gunde na een offerteronde de uitvoering van het werk aan de Gebr. Van Vulpen (Utrecht). Begin september vorig jaar is het orgel gedemonteerd en op 29 april jongstleden vond de ingebruikneming plaats, vanwege de coronabeperkingen bijgewoond door een select gezelschap; een groter publiek kon de presentatie volgen via een *livestream*.

De werkzaamheden betroffen de orgelkas, de windvoorziening, de windladen en het pijpwerk. Het orgel kreeg een nieuwe magazijnbalg in plaats van de ladebalgen van 1967 en de windladen zijn ontdaan van het verende sleepstelsel uit hetzelfde jaar. Een belangrijk element uit het concept van Van Dam is hersteld door het terugplaatsen van de Prestant 16' van het pedaal naar het hoofdwerk. De Mixtuur van het hoofdwerk uit 1967 is vervangen door een nieuw exemplaar in stijl van Van Dam. Door middel van een tweede knop kan de speler aan de Mixtuur enkele hoge koren toevoegen die daardoor neoklassiek kleurt, zoals in 1967. Op het bovenwerk is de Scherp vervangen door een 'nieuwe' Nasard 1 1/3' en Terts 1 3/5', samengesteld uit pijpwerk van de vulstemmen van 1967 die niet terugkeerden. Door het terugschuiven van pijpwerk herkwamen de Salicionaal, Salicet en Quintfluit van het bovenwerk hun oude karakter. De klank van het orgel is herzien op basis van een nieuwe winddruk; de stemmen van 1967 zijn passend gemaakt bij de registers van Van Dam. De Jongh Schildersbedrijf BV uit Waardenburg schilderde het balkon, de orgelkas en ornamentiek in de originele roomwitte kleurstelling op oliebasis en voorzag biezen en snijwerk van nieuwe vergulding.

Het orgel in de Oude Kerk te Ede

Onderscheidingen van de VKB

GOUD MET BRILJANT

toegekend aan:

Marten Terwal, Huizen,
40 jaar organist

Willem Gerrit Grezel,
Scheemda, 60 jaar organist

Jaapje Alblas-van Leeuwen,
Waddinxveen, ruim 50 jaar organist

BRONS

toegekend aan:

Jellie Hotske Keulen, Harlingen-
Midlum, ruim 12 jaar
ouderling-kerkrentmeester

EREPENNING

toegekend aan:

Walter Elbert van den Brom,
Driebergen, 60 jaar organist

Douwe Smit, PG Op 'e
Noed, 60 jaar organist

M. Terwal, Huizen

J.H. Keulen, Harlingen-Midlum

W.G. Grezel, Scheemda

W.E. van den Brom, Driebergen

J. Alblas-van Leeuwen, Waddinxveen

D. Smit, PG Op 'e Noed

PKN Onderscheidingen

GOUD MET BRILJANT

toegekend aan:

Helena Hendrika de Haan-Verduijn,
Maastricht, meer dan 50 jaar een
groot aantal diverse functies in
kerkenraad, classis en synode

Als lid van de Raad voor de
Plaatselijke Geldwerving en
de Interkerkelijke Commissie
Geldwerving was zij vanaf 2005
een stuwende kracht achter het
succes van Kerkbalans Nieuwe Stijl.

H.H. de Haan-Verduijn, Maastricht

Koninklijke Onderscheidingen

Ook dit jaar kregen weer vele mensen een koninklijke onderscheiding. Hier ziet u een overzicht van namen van gedecoreerden die ter gelegenheid van Koningsdag 2021 (onder andere) vanwege hun kerkelijke activiteiten een koninklijke onderscheiding ontvingen, die aan ons zijn doorgegeven. Wij willen alle gedecoreerden van harte feliciteren.

A. de Groot, Aldeboarn

J.F.G. Rodenburg en J. Rodenburg, Berkel-Enschot

H. Damen, Deurne

B.L. Jonker, Epe

H.W. Helmantel, Froombosch

R.H. de Groot, Klaaswaal

B. van den Berg, Neede

M. van Severter, Rotterdam-Schiebroek

G. van Berghem, Terschelling

P.G. van Heuveln, Terschelling

H.H. Huisjes, Zuidwolde (Gn.)

GEDECOREERDEN

zonder foto:

De heer M. Leenstra,
Noordlaren-Glimmen

De heer C. van der
Linden, Oosterland

De heer L.M. van der
Werf, Oosterland

Mevrouw T. van der
Werf, Oosterland

De heer W.R. Willigenburg, Zeist

Mevrouw Y.C. Hogenkamp, Zeist

Bernard van Beek, secretaris van VKB Afdeling Gelderland geridderd

De heer B.J.N. (Bernard) van Beek, secretaris van de VKB Afdeling Gelderland, viel dit jaar de eer te beurt om een koninklijke onderscheiding in ontvangst te nemen. Burgemeester Agnes Schaap van de Gemeente Renkum noemde een indrukwekkende lijst met activiteiten.

Bernard pakt het vrijwilligerswerk op als hij te oud wordt voor de jeugdvereniging en dan toetreedt tot de leiding. Vanaf zijn 10e jaar kreeg hij orgellessen en met zijn 17e bespeelde hij het orgel in de Doopsgezinde kerk in Wageningen. Nog steeds is hij de vaste organist in enkele protestantse kerken. In 2001 werd hij gekozen tot ouderling-kerkvoogd in Heelsum en vertegenwoordigt hij zijn gemeente in de classis. Sinds 2017 is hij ook lid van het breed moderamen van de Classis Arnhem (vanaf 2018 in de nieuwe Classis). In het voorjaar van 2018 treedt hij toe tot het bestuur van de VKB Afdeling Gelderland en vervult de functie van secretaris.

Daarnaast was en is Van Beek bij vele andere activiteiten betrokken, zowel binnen als buiten de kerk. In de loop der jaren zijn er activiteiten gestopt, anderen daarentegen zijn er weer bijgekomen, zodat er altijd wel wat te doen is.

Uit de opsomming van de burgemeester blijkt dat Bernard een man is met veel verschillende gaven. Het meest ligt

zijn hart toch wel bij kerkelijke activiteiten; niet dat hij het zoekt, maar het overkomt hem. Van Beek wordt gewaardeerd om zijn rustige en prettige manier van communiceren, doordacht en niet overhaast.

Zich verdiepen in de toekomst doet Van Beek niet, hij wacht af wat er op zijn weg komt. Uit bovenstaande mogen we concluderen dat zijn hart ligt in en rondom het Kerkje op de Heuvel en het kerkelijk leven daarmee verbonden.

Als bestuur van de VKB Gelderland wensen wij hem onder Gods zegen nog vele goede en gezonde jaren toe.

schaapsound

COMPLETE KERK-TV BEDIENING OP EEN TABLET

MEERDERE CAMERA'S EN STREAMS MOGELIJK.

Neem contact op voor meer informatie.

Open Kring

Lessenaar

Videomixer

Stream

Projectie

Encoder

Uitzending

KERKGELUIDSINSTALLATIES | PRESENTATIE/KERKTV

AKOESTIEK | NETWERK/WIFI | VERLICHTING | DOMOTICA

Zwolle | Ridderkerk | Roermond

www.schaapsound.nl

Silas Groep

Partner van kerken

Hoe wilt u kerk zijn, nu en in de toekomst? Daar gaat het om en dat maakt onze aanpak uniek: wij benaderen materiële vraagstukken van kerken namelijk vanuit de missie van de kerken.

De Silas Groep ondersteunt geloofsgemeenschappen en helpt u op voorwaardenscheppend terrein. Kerken zijn heel verschillend, hebben specifieke vragen en mogelijkheden. Bij al deze situaties sluiten wij graag aan en leveren we maatwerk.

Cijfers en letters

Daar weten wij wel raad mee. Wij zijn **de** administratieve dienstverlener voor kerken en instellingen. Wij verzorgen uw financiële administratie, salarisadministratie, traktementsberekeningen en begraafplaatsenadministratie. Daarnaast stellen wij graag uw begroting en jaarrekening op. Bovendien geven wij deskundig advies over verzekeringen en bieden wij ondersteuning bij ziekte of vacatures op het kerkelijk bureau. Waar kunnen wij u mee van dienst zijn?

Uw vastgoed op orde

Het zorgvuldig beheren van grond en gebouwen wordt steeds complexer. Het vergt veel specifieke kennis en die hebben wij in huis.

Wij kunnen het volledige beheer van uw vastgoed verzorgen. Ook ondersteunen wij bij zaken zoals bemiddeling of advisering bij aan- en verkoop van grond en gebouwen. Onze rentmeesters staan altijd ten dienste van uw kerk en zijn erop gericht om optimaal rendement voor u te behalen.

Advies bij kerkgebouw-gerelateerde vragen

Het bezit van kerkelijk onroerend goed kan ingewikkelde vragen opleveren. Sluiten de kerkgebouwen nog aan op de wijze waarop u kerk wilt zijn? Niet alle kerkgebouwen zijn nog nodig voor zondagse vieringen. Besluitvorming hierover roept al gauw emotie op. Soms zijn verkoop, een alternatieve bestemming of ontwikkeling van vastgoed een oplossing. Onze rentmeesters adviseren, bemiddelen bij aan- en verkoop en taxeren kerkgebouwen en ander kerkelijk vastgoed.

KKA
Administraties & Advies

[SilasGroep.nl/kka](https://silasgroep.nl/kka)

Telefoon 033 - 467 10 12

KKG
Rentmeesters & Makelaars

[SilasGroep.nl/kkg](https://silasgroep.nl/kkg)

Telefoon 033 - 467 10 10

KKG Adviseurs
Rentmeesters & Makelaars

[SilasGroep.nl/kkg-adviseurs](https://silasgroep.nl/kkg-adviseurs)

Telefoon 033 - 467 10 10

VKB VERZEKERINGEN

De VKB biedt in samenwerking met Mercer Marsh Benefits een breed assortiment aan verzekeringen. Deze verzekeringen zijn op maat gemaakt voor de VKB-leden en hebben zeer scherpe premies. Op de internetsite www.vkb-verzekeringen.nl kunt u verzekeringen afsluiten, schaden melden en informatie handig terugvinden. Voor gemeenten, betrokken medewerkers, predikanten, maar ook vrijwilligers zijn adequate verzekeringen beschikbaar. De meeste VKB-leden maken al gebruik van onderstaande verzekeringen.

- Bestuurdersaansprakelijkheidsverzekering
- Brandverzekering
- Wettelijke aansprakelijkheidsverzekering
- Rechtsbijstandverzekering
- Werkgeversaansprakelijkheid
- Groepsreis/ongevallenverzekering
- Ongevallenverzekering voor vrijwilligers
- Persoonlijke ongevallenverzekering
- Vervangingsverzekering predikanten
- Verzuimverzekering
- WGA-gatverzekering
- Fraude- en berovingsverzekering

Uw contactpersonen

DIMFIE VAN SUNDERT
010 40 60 520
info.vkb@mmc.com

JOYCE DEN HOLLANDER-OSSEWAARDE
010 40 60 817
info.vkb@mmc.com

